

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLI

Sa.: 161

Ocak 1977

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 7 7

TEHCİR VE “KIRIMLAR” KONUSUNDA, ERMENİ PROPAGANDASI, HİRİSTİYANLIK DÜNYASINI NASIL ALDATTI

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

GİRİŞ

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve bu savaşın hemen sonunda, düşmanlarına karşı bir ölüm-kalım mücadelesi yürütürken, kendi sınırları içinde, öteki “milletlere” kıyasla oldukça müreffeh bir hayat süren Ermenilerden bazılarının, yabancılarca kışkırtılan, çıkar düşkünü önderlerince aldatılarak, kendi yurtları Türkiye’ye karşı nasıl ihanet ettikleri, bir süre önce Türkçe ve İngilizce olarak Ankara ve Londra’da yayımlanan dört eserde belgesel olarak saptanmıştır¹.

Bu yazımda, son günlerde Londra’da İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi (*Public Record Office*)’de bulduğum bazı önemli belgeleri incelemeye çalışacağım. Tüm bu belgeler, Ermeni sorunuyla ilişkin olarak çıkardığım şu sonuçları daha da güçlendiriyor:

1. Bazı Ermeniler ve Ermeni önderleri, utanmadan ve düşün-cesizce davranarak Ermeni toplumunu aldatmış; kendi yurtları Türkiye’ye ihanet etmişler;

2. Türkiye, - düşmanlarıyla ve özellikle Çarlık Rusya ile bir ölüm-kalım mücadelesi yaparken, Avrupa ve Amerikada’ki Ermeni propaganda kuruluş ve organlarını kötüye kullanarak, Türkiye’deki Ermeni tehcirleriyle ilgili gerçekleri tahrif etmişler; ve

3. Bizzat Ermeniler, Müslüman halka karşı geniş ölçüde tedhiş ve kırım kampanyası açarak, Hıristiyanlık Dünyası’nı aldatmak için gene kendi propaganda araçlarını, katledilenlerin Ermeniler olduğu yolundaki yalan haberleri dünyaya yaymada kullanmışlardır.

¹ Bkz. “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni ‘Tehcirleri’”, *Belleken*, C. XXXVI, Ocak 1972, s. 31-49; “Armenian Deportations: A Re-Appraisal in the light of new Documents”, *Belleken*, C. XXXVI, Ocak 1972, s. 51-69; *Greco-Armenian Conspiracy*

Tehcirlerle İlişkin Olarak İstanbul'da İngiliz İstihbaratının Eline Geçen Osmanlı Gizli Belgeleri

Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili (Büyükelçi seviyesinde), Nevile Henderson, 22 Mayıs 1923'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden Lancelot Oliphant'a gönderdiği özel yazıya, İngiliz ajanlarınca Bâbîâlî'den çalınan bazı "devlet belgelerini" de ilâ ediyor; bunların, Mondros Bırakışmasının (30. 10. 1918) ilk günlerinde İstanbul'daki İngiliz Askerî İstihbaratınca Bâbîâlî'den ele geçirildiklerini; bir süre gizli olarak onların yanında kaldıktan sonra İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderildiklerini bildiriyordu.

Bugün Londra'da, İngiliz Devlet Arşivi (*Public Record Office*), Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında 9158 sayılı dosyada "E 5523" sayılı olarak muhafaza edilen bu belgeler, 1915'de İçişleri Bakanı bulunan Talât Bey'in (daha sonra Talât Paşa), Ermeni tehcirleri konusunda gönderdiği gizli yönergelerden bazılarını kapsamaktadır. Bu belgeler, Ermeni tehcirleri konusunda Osmanlı yönetiminin iddia edildiği kadar suçlu olmadığını aydınlığa kavuşturmaktadır. Bunların en önemlilerini buraya alıyoruz. (Not: Aşağıdaki pasajlar İngilizceden çevrilmiştir):

Osmanlı İçişleri Bakanlığı, Ermeni tehcirlerinden sorumlu sivil ve askerî yetkililere, 28 Mayıs 1915'de, 296 sayılı şu gizli yönergeyi gönderiyordu:

"...Bilinen bölgelere taşınacak olan nüfusun yerleştirilmesi ve bakımı konularıyla ilgili nizamların 8. maddesinde, saptanan bir yere gitmesi önceden kararlaştırılan bir kişi dilerse ve göçmenlerle ilgili komisyonun ve yerel katların rızası üzerine başka bir yere gidebileceği dikkatimize sunulmuştur. *Savaşın sonuna dek hiçbir kişi, ikamet yerini değiştirmemelidir...*"

Bu gizli yönergenin son cümlesi, Osmanlı yönetimi ve yetkililerinin Ermenileri ortadan kaldırmak amacı güttüklerini öne süren bazı Ermeni ve Ermeni yandaşı propagandacıların iddialarını açıkça çürütmektedir.

Against Turkey Revived, Kıbrıs Türk Cemiyeti yayını, Londra, Haziran 1975; *Shocking New Documents Which Belie the Armenian Claim that the Ottoman Government was Responsible for the Armenian Tragic Adventure 60 Years Ago*, Kıbrıs Türk Cemiyeti yayını, Londra, Eylül 1975.

Aşağıdaki belgeler, soruna daha çok ışık serpmektedirler:

Bursa Valisi İsmail Hakkı, 5 Ağustos 1915'de Mudanya Kaymakamına gönderdiği 802 sayılı gizli yazıya, Ermenilerin başka yerlere taşınmalarıyla ilgili gizli mektupların suretlerini ve ilde uygulanması öngörülen nizamları iliştiyordu. Bu mektupların bazıları şunlardı:

"28. 7. 1915. Tehcir edilen Ermenilerle resmî kuruluşlar veya özel kişiler arasındaki borç ve kredilerin ödenmeleriyle ilgili Kanunlar yakında size gönderilecektir. Bu arada bu borç ve kredilerin kaybolmamaları için, özel bir deftere kaydediniz.

İmza: Talât, Bakan".

"30. 7. 1915. Tehcir edilen Ermenilerin mallarının çok ucuza tekelcilere satıldığı ve böylece mal sahiplerine büyük haksızlık yapıldığı öğrenilmiş bulunuyor. Bu yüzden şu önlemlere baş vurulmalıdır:

- a) Tüm yabancıların ve şüpheli kişilerin, boşaltılacak olan bölgelere girmelerini veya o bölgelerde serbestçe dolaşmalarını yasaklayınız;
- b) Bölgede bu biçim kişiler varsa, onları ivedilikle ayrılmaya zorlayınız;
- c) Gülünç denecek fiyatlar üzerinden mal satın almış kişiler varsa, satışları iptal etmek, fiyatları normal seviyeye yükseltmek ve kanun dışı kâr sağlanmasını önlemek için gerekli ölçemleri alınız;
- ç) Ermenilere, diledikleri herşeyi birlikte götürme yetkisi veriniz;
- d) Geride bırakılan eşyalar arasında çürüyebilen maddeler varsa, önemli olanları açık artırma ile satınız;
- e) Geride bırakılan eşyalar arasında çürümeyecek nitelikte olanları mal sahipleri hesabına koruyunuz;
- f) Bir mal sahibini mal üzerindeki tüm haklarından yoksun bırakacak ve onun ülkeyle olan ilişkilerini kesecek kiralama, rehine koyma, satma veya ipotekle ilgili tüm anlaşmaları önleyiniz. Tehcirlerin başladığı tarihten bugüne dek yapılan bu denli anlaşmaları geçersiz sayınız;

- g) Bu biçim anlaşmaların bundan sonra da yapılmalarına engel olunuz;
- ğ) Kesin satışla ilgili işlemler için yetki veriniz, ama yabancıların arazi ve ev eşyaları satın almalarına engel olunuz.

İmza: Talât, Bakan”.

Talât Bey, tehcir edilen Ermenilerin istismar edilmelerine engel olmaya çalışan Osmanlı İçişleri Bakanı (daha sonra Sadrazam) idi. Bu iyiliğine karşılık olarak ileride bir Ermeni fanatiği tarafından katledilecekti.

“30. 7. 1915... Tehcir edilecek olan Ermeni gruplarına özel yetkililer refakat etmelidirler. Ermenilere yiyecek ve diledikleri gereçleri sağlayınız. Bu amaçla yapılacak masraflar, göçmenlere ayrılacak ödenekten karşılanacaktır.

İmza: Bakan adına Ali Münif”.

Osmanlı İçişleri Bakanlığı, Ermenilerin tehcirleri konusunda 28 Ağustos 1915’de bazı yönergeler kaleme alıyor; bunları gizli yazılara ilişik olarak Valilere gönderiyor ve onlara, bu yönergelerin uygulanmaları için en iyi ölçmeleri almayı, tüm dikkatlerini bunların uygulanmalarına vermeyi buyuruyordu. Yönergelerin bazıları şöyle idi: (Not: Bunlar İngilizceden çevrilmiştir):

- “Madde 1. Tehcir edilecek olanlardan, yaya olarak veya arabalarla hedefe ulaşacak olanların oluşturduğu kafiler, ayrılacakları yerlere en yakın istasyonlarda toplanacaklardır.
- Madde 2. İstasyonlarda, tehcir edilecek olanlar arasında, aile reisinin asker olduğunu kanıtlayacak resmî belgeleri bulunanlar, aile reisi olmıyan kadın veya yetimler, kendilerine ayrılan yerlere gitmek istemiyen Katolik veya Protestanlar varsa, kafileden ayrılarak, istasyonların buldukları il veya ilçelerdeki köyler arasında dağıtılacaklardır.
- Madde 3. Uzun süre yaşadıkları yerlerden henüz başka yerlere taşınmamış asker aileleri, Protestan ve Katolikler, ülke için gerçekten yararlı müstahsiller, halk için yararlı eşyalar imal eden fabrikalarda çalışan işçiler,

demiryolları ve istasyonlarda çalışanlar, ikamet yerlerinde barındırılacaklardır. Bu sınıflardaki Ermenilerin aileleri de kendi lokallerinde barındırılacaklardır.

Madde 9. Göçmenlerin yiyecekleri, ulaşacakları hedefe varacakları güne dek onlara sağlanmalıdır. Fakir göçmenlerin gıda masrafları, onların göçleriyle ilgili resmî kuruluşca karşılanacaktır.

Madde 10. Tehcir edilenlerin kamplarını daima nezaret altında tutunuz. Onların sağlık, güvenlik ve düzenliklerini sağlamak için gerekli ölçemleri alınız. Yerli göçmenlere uygun yiyecek sağlayınız. Bir doktorun günlük ziyaretleriyle onların sağlığına dikkat gösteriniz. Hastalara bakınız; hamile kadınların ve yeni doğan bebeklerin tüm gereçlerini sağlayınız. Tüm olarak bu emirlerin yerine getirilmesinden ilgili memurlar sorumludurlar.

Madde 12. İstasyonların buldukları il ve ilçelerden atanan göç memurları, alacakları buyruk ve yönergeleri uygulamaktan sorumludurlar. Vali, Vali yardımcısı ve kaymakamlar, bu yönergelerin uygulanmalarından, göç memurlarına ve levazım kontrolörüne düşen görevlerin uygun biçimde yerine getirilmelerinden sorumludurlar.

Madde 13. Ereklı ve Pozantı arasındaki bölgelere götürülecek olanların bir kısmı demiryolu, bir kısmı da otomobille gitmelidir. İlk olarak hastalar, kadın, çocuk ve yaşlılar demiryoluyla gönderilmeli; geriye kalanlar, kendi güçlerine göre ya arabalarla, ya atlarla veya yaya olarak sevkedilmelidirler. Her kafiye bir muhafız birliği refakat etmeli ve kafilenin yiyecek stoku, hedefe ulaşmaya dek muhafaza edilmelidir.

Madde 16. Kafilerdeki kişilerin sayısı ve Ereklı'den Pozantı'ya veya Tarsus'a veya Pozantı'dan Tarsus'a gönderilecek her kafilenin hareket tarihi hakkında göçlerden sorumlu merkezî kuruluşa, telyazısıyla bilgi verilmelidir.

- Madde 18. İkamet ettikleri yerlerde kalmak veya o yerlere dönmek amacıyla göçmenler tarafından takdim edilecek olan ve askerî hizmet, Protestanlık veya Katoliklikten gayri iyi nedenler gösteren dilekçeler, ilgili tavsiyelerle birlikte İçişleri Bakanlığına gönderilecektir. İlgili memurlar, bu dilekçelere verilecek karşılıklara göre davranacaklardır.
- Madde 19. Göçmenlerin barındırılmaları veya ikamet ettikleri eski yerlere geri gönderilmeleriyle ilgili olarak öteki Hükümet dairelerinden alınacak tüm yazılar, teilyazısıyla Bakanın dikkatine sunulacak ve makamlar, Bakanın bu konuda vereceği yönergeleri yerine getireceklerdir.
- Madde 21. Gerek seyahat sırasında gerekse kamplarda göçmenler saldırıya uğrarlarsa, failleri derhal durdurunuz ve ilgili tafsilâtle birlikte onları Askerî Yargıtaya sevkediniz.
- Madde 22. Göçmenlerden rüşvet veya hediye alan, vaad veya tehditle kadınları kötüye kullanan veya onlarla kanun dışı ilişkiler kuran memurlar derhal geri alınarak sert biçimde cezalandırılmak üzere Askerî Yargıtaya verileceklerdir.
- Madde 23. Göçmenlerden sorumlu özel memurlar, görevlerinde ihmalkârlık veya dikkatsizlik gösterirlerse, maaşları durdurulacaktır. İkinci bir suç işlerlerse, maaş ve rütbelerinde indirme yapılacaktır.
- Madde 24. Vali ve Kaymakamlar, kamplara ve yolda kafilelere devamlı surette nezaret etmekle, bu nizamların tümüyle ve esaslı biçimde uygulanmalarını sağlamakla sorumludurlar. 28 Ağustos 1915.
Bakan adına,
Göçmenlerin Barındırılmalarında Sorumlu Hizmet Müdürü”².

² Yukarıdaki belgelerin foto-kopileri için “Belgeler” bölümüne bakınız.

Ermeni İhaneti: Curnalcı Ermeniler

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunan aşağıdaki mevsuk belge, bazı Ermenilerin, kendi yurtları Türkiye’ye karşı işlemiş oldukları ihaneti açıkça kanıtlamaktadır:

Osmanlı uyruklu, Ermeni asıllı Vahan Kardaşyan’ın 8 Temmuz 1918’de İngiliz yetkililerinden Lord Robert Cecil’e gönderdiği gizli yazı. Bir hukukçu olduğunu öne süren Kardaşyan, 1915 yılı San Francisco fuarında Osmanlı yönetimini Yüksek Komiser olarak temsil etmişti. Mektubunu İngilizceden aynen çeviriyoruz:

“Türkiye savaşa girmeden 41 gün önce, Washington’daki İngiliz Büyükelçiliğine, Türkiye’nin Almanya’dan yana savaşa girmek kararı aldığını bildirdim ve *Türk, savaş planlarımı ilettim...* 1915 yılı yazının ortalarına doğru, General Ali İhsan Paşa ile yapmış olduğum görüşmeler konusunda, İngiltere Dışişleri Bakanlığına doğrudan bilgi verdim. Ordu komutanı bulunan Ali İhsan Paşa, Ruslarca teslim alınmış, ama Siberya yoluyla kaçarak, benim o sıralarda maalesef Türk komiseri bulunduğum San Francisco’ya sığınmıştı. İhsan’ın o sıralarda bana anlattığına göre, kendi kanısınca, Türkiye’nin savunma hattındaki en zayıf nokta Kilikya (Çukurova) kıyısı idi, çünkü Filistin ve Irak’daki Türk ordularına savaş gereci taşıyan demiryolu, kıyıdan ancak 45 kilometre uzakta olup kıyıya dek uzanıyordu. İhsan bana ayrıca şunları söylemişti: ‘Bereket versin ki, Tanrı, Bağlaşık askerî önderlerinin akıllarını karıştırdı ve gözlerini kör etti’...

Eski Osmanlı Dışişleri Bakanı Asım Bey birkaç kez ve şimdiki Dışişleri Bakanı Halil Bey bir kez olmak üzere, bana, İngiltere’ye karşı savaşa girilirse, Türk hedefinin Dip-Kafkas yoluyla Afganistan ve Hindistan’a dek ilerlemek olduğunu bildirmişlerdi”³.

Türkiye’deki İngiliz İstihbarat yetkilisi, 15 Nisan 1919’da İngiliz İstihbarat Şefine gönderdiği yazıya, Adana’daki İngiliz İstihbarat yetkilisinin Aziziye ilçesindeki durumla ilişkin olarak hazırladığı raporun suretini ilâştiriyor; bu raporun, “*İran’da doğmuş, güvenilir bir Ermeni ajanı*”, Aziziye’deki durumla ilgili olarak ayrıntılı bilgi sağ-

³ İngiliz Devlet Arşivi (bundan böyle İ. D. A. olarak anılacaktır), Dışişleri Bakanlığı belgeleri, FO/3410/129455.

lamak amacıyla söz konusu bölgeyi gezdikten sonra hazırlandığını bildiriyordu⁴.

Gerek savaş sırasında, gerek savaştan hemen sonra Bırakışma günlerinde, Türk postalarında çalışan Rum ve Ermeniler, Osmanlı devlet sırlarını yurdun düşmanları olan İtilâf Devletleri yetkililerine bildiriyorlardı.

Ermenilerin Türkiye'ye Düşman Devletlerle Yaptıkları Suç Ortaklığı:

Yurdumuzu parçalamaya gelen yabancı müstevlilere karşı başlatmış olduğumuz kurtuluş savaşının en bunalımlı günlerinde, Ermeniler, işlerine geldiği gibi düşmanlarımızla ve özellikle Pontuscu Rum ve Yunanlılarla işbirliği yapmaktan ve Türkleri yeniden arkadan vurmak teşebbüslerini tekrarlamaktan asla geri kalmıyorlardı. Örneğin, Yunan Millet Meclisinin 10 Mayıs 1920 günkü oturumunda, Meclis Başkanı Th. Sofulis, Ermeni Erivan hükümetine gönderilen ve Kilikya'da Ermenilere karşı girişildiği iddia edilen Türk kırım davranışlarını kınayarak Yunan Parlamentosunun Ermeni halkına sempatilerini belirten 23 Mart 1920 tarihli bir mektubu ve buna Ermeni Cumhurbaşkanı Hatissiyân tarafından verilen 6 Nisan 1920 tarihli karşılığı okuyordu. Hatissiyân, belirttiği sempatiden ötürü Yunan Parlamentosuna teşekkür ediyor, "iki ülke arasındaki içten ilişkilerin ileride daha sıkı bir hale gelmesini" dileyordu⁵.

Zaten bu sıralarda Yunanlılar, Pontus Cumhuriyeti düşü peşinde koşuyor; Karadeniz kıyısı boyunca uzanan bölgelerde olay çıkarmakla uğraşıyorlardı. Atina'daki İngiliz orta elçisi Lord Granville, 8 Aralık 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanı vekili Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında, Yunanlıların, Karadeniz kıyılarındaki Türk illerinde bir Yunan Pontus Cumhuriyeti kurma çabaları konusunda bilgi veriyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden George Kidston, 8 gün sonra bu tel yazısına şu derkenarı not ediyordu: "Yunanlıların, karma bir Yunan-Ermeni ordusu kurmak konusunda Ermenilerle görüşüklerini biliyoruz"⁶.

⁴ İ. D. A., FO/4222/142744.

⁵ Yunan Millet Meclisi Tutanakları, "Praktika", 10. 5. 1920.

⁶ İ. D. A., FO/4240/161530.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 26 Şubat 1920’de M. Konstantinis ve G. Pissani imzalarını taşıyan ama İngiliz Başbakanı Lloyd George’a hitap eden tarihsiz bir mektup alıyordu. Mektup sahipleri, Pontus sorunu konusunda Barış Konferansına üç andırı sunduklarını bildiriyor, şunları ekliyorlardı:

“Coğrafî yakınlık ve din birliği, Pontus’la Ermenistan arasında sıkı ilişkiler kurulmasında daima yardımcı olmuştur... Ermenilerle Pontus Rumlarının tek bir federe devlet içinde birleşmelerine yardımcı olmak, Bağlaşıkların kendi çıkarları yararınadır. Her iki ulusun düzen içinde işbirliği yapmaları sağlanmış bulunuyor. 16 Ocak 1920’de Pontus Rumlarının temsilcileriyle Erivan Cumhuriyetinin Başbakanı M. Hatissiyan arasında Tiflis’de resmî bir anlaşma imzalanmıştır. Tasarlanan federe devletin anayasasının anahatları çizilmiştir. Bunun ayrıntıları ileride görülecektir... Bağlaşık yönetimleri, her iki halkın Türk boyunduruğundan kurtulmalarına yardımcı olmak ve onların işbirliğini teşvik etmekle hem Mustafa Kemal’e hem de Lenin’e karşı gerçek bir barikat kurmuş olacaklardır”⁷.

Bu arada İngilizce *Times* gazetesi de, 1 Mart 1920 günkü sayısında D.A.K. simgesini kullanan bir okuyucunun “Kafkasya ve Bolşevizm” başlığı altında bir mektubunu yayınlıyordu. Yazara göre, birkaç ay önce kendi aralarında işbirliği konusunda anlaşamayan Pontus’la Ermenistan, onları “kendi ortak çıkarları” adına sıkı biçimde birleşmeye başlangıçtan beri üsteleyen Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos’un “devlet adamlarına yaraşır politikasına” kapılmış; beş hafta kadar önce, temsilcileri Tiflis’de bir anlaşma aktetmiş; Ermenistan’ı temsil eden General Termenasiyan’la Pontus’u temsil eden Yunan Ordusu eski subaylarından Albay Katheriotis ve Rus Ordusu eski subaylarından (Rum asıllı) Albay Ananiyas arasında 16 Ocak 1920’de askerî bir pakt imzalanmıştı. Bu pakt, Bolşeviklerin söz konusu ülkelere sızmalarını engellemek amacıyla ortak tedbirler alınmasını öngörüyordu. Pontus akımının öncüleri, Pontus’la Ermenistan birleşirse, Bolşevizmle Türk Milliyetçilerine karşı güçlü bir engel yaratacaklarına inanıyorlardı⁸.

⁷ İ. D. A., FO/5192/E 621.

⁸ İ. D. A., FO/5192 E/621; *Times*, Londra, 1. 3. 1920.

Öteyandan, Londra'daki Ermeni temsilcisi Mr. Malcolm, 19 Temmuz 1920 sabahı, iki ay kadar önce Ermenistan Cumhurbaşkanı bulunan M. Hatissiyân'ı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne'la görüşmeye götürüyordu. Uzun süren bu görüşme sırasında M. Hatissiyân, Ermenilerin başlıca koruyucuları saydıkları İngiltere'ye teşekkür ediyor; çeşitli Ermeni kolonilerinden 20 milyon dolarlık bir kredi sağlamak amacıyla, kendi yönetiminin tam yetkili ve özel temsilcisi olarak Avrupa'yı gezmekte olduğunu; sağlanacak paranın yarısının, "*Türkiye'nin Doğu İllerini işgalde yapılacak askerî masrafa harcanacağını bildiriyor; Türk illerini ivedilikle işgal etmesi için Ermenistan'a yetki verilmesini dileyen ve Anadolu'da Yunan harekâtı olurken, İngiliz donanmasının da Trabzon'da yardımıyla, Ermeni ordusu ivedilikle davranırsa, ciddi direnişle karşılaşmıyarak büyük ölçüde başarı sağlamak şansının varlığından*" söz ediyordu⁹. Ama bu konuda Harbiye Bakanlığına danışan Dışişleri Bakanlığı, Ermeni saldırısı için yetki vermekten kaçınıyordu; oysa ki Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında, Ermenistan ve Gürcistan'la işbirliği yaparak, "İslâma ve daha sonra Rus Epmeryalizmine karşı güçlü bir barikat yaratacağına" inandığı bir Pontus devleti kurulmasını öneriyor; İngiliz yönetimini, böyle bir devletin kuruluşunu finanse etmeye çağırıyordu¹⁰.

İngilizlerin bu tutumlarına karşın, Ermeniler, Türkiye'ye karşı düzenlerini sürdürüyorlardı. Örneğin, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 16 Ağustos 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında şöyle diyordu:

"Öğrendiğime göre, Suriye'deki durumları konusunda güvence alan Fransızlar, şimdi Kilikya'ya büyük ölçüde takviye gücü göndererek bölgeyi Kemalist savaşçılardan temizlemeyi tasarlıyorlar. *Gönüllü Ermeni milislerini ve 5.000'e yaklaşık Ermeni'yi silâh altında tutuyorlar. Yunanistan, Ermeni savaşçılarına dağıtılmak üzere, Pire limanından 5.000 silâh ve 8 milyon mermi göndermiş bulunuyor...*"¹¹.

⁹ İ. D. A., FO/4958/E 9127.

¹⁰ İ. D. A., FO/5135/E 12594, Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'dan İngiltere Başbakanı Lloyd George'a kapalı telyazısı, Atina, 5. 10. 1920.

¹¹ İ. D. A., FO/5054/E 9984.

Böylece, Türk Milliyetçileri, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından önceki ve hemen sonraki dönemde, hem Batı Anadolu'da tam örgütlü bir Yunan ordusuna karşı koymak zorunda kalıyor, hem de Kuzey-Doğuda olay çıkarmakla uğraşan ve Sovyet Rusya'dan yardım almalarını engellemeye çalışan Ermeni-Pontus komplosuyla karşı karşıya geliyorlardı. Bununla birlikte Türk yurduna, Türk ulusuna ve Türk varlığına karşı kurulan Yunan-Ermeni düzeni, ölümsüz Mustafa Kemal'in komutasındaki Türk Ordusunca etkisiz bırakılıyordu.

Ermeni Propagandası

İngiliz Milletvekillerinden (Ermeni dostu) Aneurin Williams, 9 ocak 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı Parlâmento Müsteşarı Cecil Harmsworth'a gönderdiği mektupta, Londra Belediye Başkanının kurmuş olduğu "Ermeni Yardım Fonu"nun Anadolu'daki baş temsilcisi rahip Harold Buxton'dan oldukça endişe verici haberler aldığını bildiriyordu. Bu haberlere göre, Türk Milliyetçilerinin önderi Mustafa Kemal, 50.000 ile 100.000 arasında Ermeni'yi, Bağlaşıklar korumazlarsa katledecekti. İngiliz rahibi, tehlikenin çok yakın olduğuna dikkati çekiyor, ama ek bilgi vermiyordu. Aneurin Williams, bu Ermenilerin nerede bulduklarını bilmediğini, ama birkaç hafta önce, Mustafa Kemal'in, Türkiye parçalanırsa, elindeki tüm Hıristiyanları kırımdan geçirmek tehdidinde bulunduğunu hatırlatıyor, şunları ekliyordu:

"Pek doğal olarak, Avrupa bu denli tehditlere boyun eğmez. Öldürmek tehdidini savurduğu kişileri kurtarmak için ne yapılabileceğini bilmiyorum, ama, *böyle bir davranışta bulunursa kendi başını yitireceği ona açıkça bildirilebilir*. Herhalde konuyu iyi biliyorsunuz; ama bunu size bildirmeyi borç sayarım. Bu denli bir kırım önlemek için olanaklı olan herşeyin yapılacağına eminim",

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, 14 Ocak 1920'de belgeye şu derkenarı not ediyordu:

"...*Endişe yaratıcı söylentiler Ermenileri pek doğal olarak sarmış bulunuyor ama özellikle bu söylenti, herhalde Paris'i etkilemek amacını güdüyor*"¹².

¹² İ. D. A., FO/4161/169898.

Başlangıçta Ermeni propagandacılarının sözlerine kapılan İngiliz siyasî temsilcileri, en sonunda uyanmaya başlıyor ve Kilikya'daki Ermenilerin Fransızlar tarafından askere alınmalarının ya da askerî amaçlar için çalıştırılmalarının oradaki durumun gerginliğini arttırmada etken olduğunu kabul etmeye başlıyorlardı¹³. Örneğin, Kahire'deki Ermeni örgütü, "*Union Nationale Armenienne*", 30 Ekim 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektupta, Bağlaşıkların, "Kilikya'daki Ermenileri kurtarmak için" oraya askerî müdahalede bulunmalarını dilerken, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne, bu dilekçeyle ilişkin olarak 16 kasım 1920'de şu yorumda bulunuyordu:

"Herhangi bir Ermeni talihsizliğe uğrarsa, bunun, Bağlaşıkların sorununa olan ve fedakârlık aşamına eren bağlılığının sonucu olduğu, dolayısıyla İngiltere'den tazminat sağlamağa hak kazandığı bir kilise yasası gibi kabul ediliyor. Bu mektupta, şimdi Kilikya'da egemen olan durum, 'Bağlaşıkların sorununa olan bağlılığı yüzünden kırım ve tehcirlere uğrayan bir halkın akıbeti' olarak gösteriliyor. Bu biraz fazla kaçıyor... Ermeni Generali Bragratouni dün benimle görüşürken, bana, Ermenilerin Sevr Antlaşması ve Bağlaşıklar adına Kemalistlere karşı çarpıştıklarını söyledi. Ben bunu yadsıyarak Ermenistan için savaştıklarını söyledim. Kilikya'daki Ermeniler konusunda tüm sorumluluğa karşı çıkarak, bu andırıya karşılık olarak, Komiteye, Fransız yönetimine başvurmayı önermeliyiz. Bu arada, *kırım ve tehcirlerle ilişkin yalan haberleri de düzeltebiliriz*"¹⁴.

Bir hafta kadar önce gene D. G. Osborne, Kilikya'daki Ermeni kışkırtmaları konusunda şu yorumda bulunmuştu:

"Bu (kışkırtma), hiç şüphesiz gerçektir ve Taşnakların propaganda usullerine büsbütün uyuyor. Böylece, psikolojik bir anda Haccin düşüyor ve *oldukça geliştirilen Ermeni propaganda servisi sayesinde tüm dünya basınına kırım davranışları abartılmış olarak yansıtılıyor*"¹⁵.

¹³ İ. D. A., FO/5044/E 2310.

¹⁴ İ. D. A., FO/5210/E 14122.

¹⁵ İ. D. A., FO/5210/E 13870, D. G. Osborne'un raporu, Londra, 9. 11. 1920.

Ermeni Vahşeti

Istanbul'daki Robert Kolej müdürü C. F. Bates'in, Türkiye'de yerel araştırma yapmaya gelen Amerikan Tetkik Komisyonu üyelerinden A. Lybyer'e 12 Nisan 1920'de gönderdiği yazıdan aktarılan aşağıdaki pasaj oldukça ilginçtir:

"...Fransız yönetiminin, Kilikya'ya Ermeni savaşçıları getirmesi ve onları orada jandarma ve polis olarak kullanması tüm Anadolu'da kötü etki yaratmıştır... Bu Ermeni erlerinin çoğu, öç almak amacıyla geldiklerini içtenlikle kabullenmişlerdir... Anadolu'da bir Ermeni Kırallığı kurulacağı yolundaki açıklamanın, ülkenin her yanında birçok kargaşalık ve kırım davranışlarının patlak vermesine işaret teşkil etmesinden çok korkuyorum..."

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Sir Ronald Graham, C. F. Bates'in bu görüşlerini "sağlam" olarak niteliyordu¹⁶.

İngiltere'nin Mısır Ordusu komutanlarından Tuğgeneral A. F. Wavell bile, Kilikya'da "Fransız-Ermeni ordusunun bazı bölüklerince birçok aşırı davranışlarda bulunduğu" kabulleniyordu; ama bu bölüklere karşı disiplin ölçemleri alınmış ve Fransız-Ermeni erleri kentlerin dışında toplanarak yerlerini İngiliz erlerine bırakmışlardı. İngiliz generaline göre, bu Ermeni taburlarındaki en kötü erler kaldırılıyor; Kilikya'daki durum iyiye doğru gidiyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden N. D. Peterson, General Wavell'in bu raporunu şöyle yorumluyordu:

"General Allenby, Fransız Ermenilerinin tatmin edici olmadıkları yolundaki raporunda ne kadar haklı imiş. *Yukarıda yazılanlar, gerçekte vuku bulan olayları çok halim biçimde anlatıyor*"¹⁷.

Ermenilere karşı yapılan tüm bu suçlamalara, Percy Christian adındaki bir İngiliz, 2 Mayıs 1920'de şunları ekliyordu:

"Adana ilindeki bunalımlı durum konusunda size yeniden bilgi vermeyi görev sayarım. İngiliz erleri buradan ayrılalı beri durum daha kötü olmuştur. Ancak ülke dışına yalan haberler sızıyor. *Günden güne güçlenmekte olan akım haydutluk değil, dayanılmaz*

¹⁶ İ. D. A., FO/4157/66819.

¹⁷ İ. D. A., FO/4165/79400, Tuğgeneral A. F. Wavell'den İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine yazı, 15. 4. 1919.

baskı, zulüm ve eşi görülmemiş yolsuzluklara karşı tüm Müslüman halkının genel ayaklanmasıdır. Başka bir soya mensup çeteler, Müslüman köylerini toptan yıkıyor ve bu amaçla silâhlendiriliyor. Müslümanların evleri yakılıyor ve bu yıl olağan üstünde iyi olan ürünleri tarlalarda çürümeye bırakılıyor. Hiç bir Müslüman güvenlik içinde değildir. Kasabalarda bile kadınların çarşafları yırtılarak gün ışığında onlara tasallût ediliyor. Adana, Sis ve Osmaniye arasında 40 veya 50 köy yıkılmıştır. Bu bölgedeki soylara mensup yerel halk, Avrupa'ya artık güvenmiyor..."¹⁸.

Altı hafta kadar sonra, Paris'deki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby, aşağıdaki ilginç telyazısını Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderiyordu:

"(Barış Konferansındaki İngiliz temsilcisi) Mr. Vansittart'ın (Fransız işgüderlerinden) M. de Caix, Berthelot ve Kamner'den öğrendiğine göre... yalnız kalan Türkleri katletmek için her fırsattan yararlanan Ermenilerin bu tutumları, Fransızların güçlüklerini bir o kadar arttırmıştır"¹⁹.

Londra'daki Fransız Maslahatgüzarı A. de Fleauriau, 8 Kasım 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği notada Kilikya sorununa değiniyor ve bağımsız bir Kilikya kurma yönünde siyasal amaçlar güden Ermenilerin, kıskırtmalarını hâlâ sürdürdüklerini bildiriyordu²⁰. Ama Kilikya'daki gerçek durum, o sıralarda Kıbrıs'ın Magosa kentinde yaşayan H. C. A. Eyres adlı bir İngiliz tarafından açıklanıyordu. Bu İngiliz uyruğu, 26 Ekim 1920'de kaleme aldığı gizli bir mektupta şöyle diyordu:

"Son günlerde Kilikya'dan gelen veya oradan mektup veya haber alan birçok kişilerle yapmış olduğum görüşmelerden şunları öğrenmiş bulunuyorum: Fransız katları, Kilikya'nın yönetimini devraldıkları sırada yerel halk çok sevinmişti... ve birbirleriyle düzen ve dostluk içinde birlikte yaşamaya hazırды. Adana Türkleri, Ermenileri tazmin etmek amacıyla kendi aralarında çok miktarda para topladılar ve Ermenilere dağıttılar. Onların evlerini yeniden inşa ettiler; inek ve atlarını geri ver-

¹⁸ İ. D. A., FO/5053/E 8264, Percy Christian'dan Lord Allenby'ye yazı, Kıbrıs, 2. 5. 1920.

¹⁹ İ. D. A., FO/5051/E 6966.

²⁰ İ. D. A., FO/5210/E 13870.

diler; o kadar ki, birçok Ermeniler, geçmişe oranla daha çok zenginliğe sahip oldular. Fransız Albayı Bremond gelir gelmez bu paraların büyük bir kısmına el koydu. Tüm malları müsadere ederek geliratını kendi cebine indirdi. Kenti yöneten bazı subaylarla birlikte (örneğin Osmaniye'de Yüzbaşı André, Adana'da Yüzbaşı Martin ve Sis'de Yüzbaşı Teiheren) çeteler kurdu. *Bu çeteler bölgeyi dolaşarak Türk köylerini yakıyor ve yağma ediyor; sağlanan ganimetler elebaşlar arasında bölüşülüyordu. Özellikle Yüzbaşı André'nin bu sahada çok faaliyet gösterdiği söyleniyor.*

Yalnız Adana'da bir gece *Türlere karşı kırım davranışları olmuş ve 60 kadar evin sakinleri öldürülerek soyulmuştur.* Bir İngiliz tanığı olay sırasında orada bulunuyordu... Onun bana anlattıklarına inanmamak olanaksızdır. Fransızların da yardımı olmadan böyle bir kırım yapılamazdı; *ama katillerin yalnız Ermeniler olduklarına inanılıyor...* Bu kötü idaresizliğin sonucu olarak birçok Türkler Adana'dan dağlara kaçıyor; Fransızlara karşı direnme örgütüyor ve Kemalistlerden silâh ve mermi yardımı alıyorlardı...²¹

Kürtleri Kemalistlere karşı ayaklandırmak için Anadolu'ya gönderilen ama Kemalistlerce takibata uğrayarak az daha ele geçirilen İngiliz Binbaşısı Noel bile, 1919 Mayısında kaleme aldığı bir raporda şöyle diyordu:

"Rus ordusunca ve 1916 yılı ilkbahar ve yazında bu orduya eşlik eden *Hristiyan Öç ordusunca* işgal edilerek yakılan bölgede yaptığım üç aylık gezi sonunda, hiç çekinmeden diyebilirim ki, *Türkler, kendi düşmanlarına karşı, kendi aleyhlerinde yapılan iddialar kadar güçlü iddialar öne sürebilirler...* yerel sakinlerin ve görgü sahiplerinin genel tanıklıklarına göre, *Ruslar, kendilerine eşlik eden Nestoryan ve Ermenilerce kışkırtılarak... ellerine düşen, sivil halka mensup her Müslümanı, ayırım yapmadan öldürmüş ve kesmişlerdir. Rowanduz kentinin ortadan kaldırılması ve sakinlerinin toptan kırım tabii tutulması tipik bir örnek olarak gösterilebilir...* *Rowanduz ve Neri ilçelerinden geçen bir gezginci, Hristiyanların Müslümanlara karşı işlemiş oldukları vahşetin geniş ve toplu belirtilerini görür*"²².

²¹ İ. D. A., FO/5210/E 14898, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'dan Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 19. 11. 1920.

²² İ. D. A., FO/3658/84426, İngiliz Yüksek Komiser vekili Amiral Richard Webb'den Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 17. 5. 1919, ilişkide Binbaşı E. W. C. Noel'in raporu.

Türk Ulusalıcılarının (Milliyetçi) önderi Mustafa Kemal, Fransızların Kilikya'yı işgallerini 12 Kasım 1919'da sert bir dille protesto ediyor, şunları ekliyordu:

“Türkiye’yi bölmek amacıyla Yunanlılarca işgal edilen Aydın ilinde uygulanan kırım, baskı ve imha siyaseti, *Ermenileri alet olarak kullanan* Fransızlarca işgal edilen Adana iline bağlı Maraş, Urfa ve Antep’de uygulanan siyasete benzemektedir”²³.

Osmanlı yönetimi, Kilikya olaylarına karşı çıkıyor, “Fransızların kendi işgal bölgelerini genişletmeleri ve Ermeni taşkınlık ve kışkırtmaları yüzünden” Türklerin karşı davranışlarda bulunmaya zorlandıklarını açıklıyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, bu açıklamayla ilişkin olarak şu yorumda bulunuyordu:

“Hiç şüphesiz, Ermeniler, ister yerel sivil isterse Fransız ödenekli askerî olsun, *eski hesapları temizlemek için birçok fırsatlardan yararlanmışlardır*. Fransız katlarının tutumu ise herhalde dayanılmaz bir biçim almıştı...”

Öteki yetkililerden Lord Hardinge şunları ekliyordu: “Sadrazam, Fransızlara karşı yaptığı suçlamada haklıdır”²⁴.

Türk Rehineleri

1920 Nisanına dek İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Kilikya’daki Ermenilerin durumu hakkında hâlâ kötü raporlar alıyordu. Bakanlık, 3 Nisan 1920’de İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck’e ivedilikle şu yönergeyi gönderiyordu:

“Türk yönetimine, Mustafa Kemal’e şunları hatırlatmasını önermelisiniz: Bağlaşıklar son günlerde (İstanbul’un işgali sırasında) onun dost ve yakınlarından bir çoğunu tutuklamışlardır. *Onlar, Kilikya’daki Ermenilere karşı rehine olarak tutulacaklardır*”²⁵.

²³ İ. D. A., FO/4185/156735, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck’den Lord Curzon’a gizli yazı, İstanbul, 19. 11. 1919, ilişkide Mustafa Kemal’in 12. 11. 1919 tarihli telyazısının İngilizce çevirisi.

²⁴ İ. D. A., FO/5043/E 1358, Amiral Sir John de Robeck’den Lord Curzon’a yazı, İstanbul, 17. 2. 1920, ilişkide Osmanlı yönetiminden nota.

²⁵ İ. D. A., FO/5045/E 2497.

Türk Merhameti

Ermeni gangster ve tedhişçileri, Kilikya'daki Türk halkını ortadan kaldırmak için ellerinden geldiğince çalışırken, General Kâzım Karabekir'in komutasındaki XV. Türk Ordusu, Erivan'daki tedhişçi Taşnak yönetimine karşı harekete geçiyor; 4 Aralık 1920 tarihli *Times* gazetesi şu ilginç haberi yayımlıyordu:

"Ermenistan'ın bölünmesi"; 'Türkler kırım davranışlarından kaçındılar'... Kars ve Ardahan'a ek olarak, Türkler, İğdir ve Gümrü ilçelerinin bir bölümünü işgal ettiler... Türkler, Ermeni halkına karşı görünürde iyi davrandılar. Bu, herhalde, Türk komutanı Kâzım Karabekir'in karakterine atfedilebilir. Karabekir, İttihat ve Terakki Derneği'nin *Drang nach Osten* siyasasının hevesli bir partizanı olmakla birlikte, asker olarak lekesiz bir şöhrete sahiptir"²⁶.

Gümrü Antlaşması imzalandıktan ve Ermenistan Bolşevikleştirildikten sonra, Ermeni sorunu, 1921 yılında yapılan Moskova ve Kars Konferanslarında kesinlikle bir çözüme bağlanıyordu.

Ermenileri Nasıl Görüyorlardı

Amerikalı uzmanlardan, Ermenistan'daki Amerikan kuruluna mensup Dr. Pratt ve Erivan'da yardım işleriyle uğraşan Amerikan Yüksek Komiseri Albay Haskell, Ermeni halkı ve önderlerini çok aşağı sayıyorlardı. Dr. Pratt, Ermenilerin "hırsız, dolandırıcı, ve çılgın" olduklarını; Albay Haskell, "meslek itibarıyla dilenci, hırsız ve yalancı" olduklarını, "büsbütün alçaldıklarını, birbirlerine yardım edecek yetenek ve isteğe sahip olmadıklarını ve minnettarlıktan arı bulduklarını" öne sürüyordu²⁷.

İngiliz İstihbarat mensuplarından Leslie Urquhart'ın bildirdiğine göre, 1918 yılı Temmuz ayında Ermeni asileri Bakü'de 8.000'den çok ve Elizabetopol ilçesinde 18.000'den çok silâhsız Tatar'ı "gaddarca katletmişlerdi"²⁸.

Urfa'daki Amerikan yetimhanesi sorumlularından Bayan Mary Caroline Holmes, Ermeniler hakkında şöyle diyordu:

²⁶ *Times*, Londra, 4. 12. 1920.

²⁷ İ. D. A., FO/4161/E 173267.

²⁸ İ. D. A., FO/3403/158226.

“Ermenilerin karakteri, toplum veya yönetimle adalet, barış ve denge esaslarına hiç uymuyor. Ermeniler arasında, eğer varsa, terbiye büsbütün yitirilmiş bulunuyor, şöyle ki yalancılık, aldatma, hırsızlık, şantaj v.s., öteki soylar kadar onlar arasında da yayılmış bulunuyor.

Ermeniler arasındaki Hıristiyanlığın ne denli yüksek seviyede olduğunu, kendi inançları için nasıl hayatlarını yitirdiklerini ve kendi Peygamberleri adına ne kadar işkence çektiklerini Amerika’da iken işitmiştik. Bazıları kendilerini bu yolda feda ettiler, ama çokları hiçbir fedakârlıkta bulunmadı. Peygamberlerinin adını yadsıdılar, Müslüman oldular ve başlarını kurtarmak için kendi adlarını bile değiştirdiler. Bu denli davranışlarda bulunanları ben kişisel olarak biliyorum. Öteki çalışmalar yanında, kadın ve kızları Müslüman evlerinden kurtarmakla uğraşıyorum. Çoğu kez, Müslüman kocalarını bırakmak istemiyor; kendi soylarından erkeklerle olduğu kadar Müslüman kocalarıyla da mutlu, memnun ve rahat yaşıyorlar...

Son 24 yıldan beri Ermeni sızlanışlarının İngiltere ve Amerika’da geniş ölçüde reklamı yapıldığını unutmamak gerek. Bir ziyaretçiye Ermeni, profesyonel dilenci olarak görünür. Kendi kendine yardım etmesi için onu çalışmaya üstelemek bir sorun arzeder. Onda minnettarlık da aramayız. Bilâkis, adi nankörlük, namussuzluk ve bizzat kendine yardımda bulunan kişilere karşı düzen çevirme olayları çoktur. Öteyandan, Kafkasya’da yenilgiye uğrayan ve Rus ordusu harekete geçmeden önce geri çekilen Türklerin Ermenilerce kırımdan geçirilmeleri konusunda ne kadar az biliniyor”²⁹.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden George Kidston’un görüşleri:

“Ermeni, kırım davranışlarında bulunmada Müslüman komşusu kadar üstünlük göstermiştir. Şimdi Erivan’da erkte bulunan Taşnak haydut şebekesine asla güvenilemez. Benim İstanbul’da bulunduğum sıralarda Taşnaksutium örgütü, İttihat ve Terakki Derneğiyle işbirliği yapıyor ve bu dernek gibi gizlilik ve tedhiş siyaseti uyguluyordu... Dostumuz (Ermeni önderi) Aharoniyan,

²⁹ İ. D. A., FO/3660/140737, Mary Caroline Holmes’dan “sevgili bir dosta” yazı, Amerikan yetimhanesi, Urfa, 25. 9. 1919.

Taşnak kardeşliğinin başlıca önderlerinden biridir ve görevinden çekilmekte olan Papancıyan tarafından aldatılmıştır. Taşnaklarla Hınçaklar arasındaki bu sonsuz anlaşmazlıklar tüm Ermeni atmosferini zehirliyor ve bu zavallı halka yardımda bulunmaya çalışan her kişiyi bezdiriyor..."³⁰.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşar yardımcısı (daha sonra Müsteşar), Türk düşmanı ve Yunan dostu Sir Eyre Crowe'un görüşleri:

"Şunu unutmamalıyız: Ermenilerin geçmiş tarihindeki talihsizlikler (ki bunlardan Avrupa bir evreye dek sorumlu tutulmalıdır), onları, kendi nefislerini savunmak için yeraltı usullerine başvurmaya ve kendi muhaliflerini kırıma tabi tutmaya zorlamıştır. Ermenilerin karakteri şimdi hoş değildir..."³¹.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a göre, Erivan Ermenilerinin önderleri "değersiz kişilerdi"³². 11 Mart 1920'de Lordlar Kamarasında yapılan görüşmeler sırasında, Kifikya'da birçok Ermenilerin katledildiklerini iddia eden Ermeni hamisi Lord Bryce'a cevaben, Lord Curzon, Ermenilerin, bazı kişilerin kolayca tahmin edecekleri gibi "masum kuzular olmadıklarını" kesinlikle belirtiyor ve şöyle diyordu: "Onların, anlaşılabilir tahrik altında, oldukça vahşiyane ve kanara birçok saldırılarda bulduklarını gösterecek belgelere sahip bulunuyorum"³³.

Bir Amerikan askerî kurulunun başkanı olarak Ermenistan ve Türkiye'yi gezen Tümgeneral James G. Harbord, Amerikan Senatosu için hazırladığı raporunda şunları beyan ediyordu:

"... Genellikle Ermeni, ilişki kurduğu öteki soyların mensuplarıncı sevilmiyor. Ermeninin kendi komşularıyla olan ilişkileri, Musevinin Rusya ve Polonya'daki durumunu andırır... Yakın Doğu'da bir halk deyimine göre: 'Ermeni, hiçbir zaman hukuken

³⁰ İ. D. A., FO/4215/153371, George Kidston'dan Sir Eyre Crowe'a özel yazı, Londra, 28. 11. 1919.

³¹ İ. D. A., FO/4215/157720, Sir Eyre Crowe'dan George Kidston'a özel yazı, Paris, 1. 12. 1919.

³² İ. D. A., FO/4965/E 15131.

³³ İ. D. A., FO/5043/E 1714, Lordlar Kamarası görüşmeleri, Londra 11. 3. 1920.

haksız, ahlâken dürüst olamaz'. Amerikalı misyoner bile Ermeni'yi, daha hoş ama tembel ve zevk tutkunu olan Türk kadar beğenmez. Ermeni, kan akıtılmasında suçsuz değildir...' 34.

İngiliz Askerî İstihbarat Şubesi şefi Tümgeneral W. Thwaites, 1920 Eylülünde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı daimî Müsteşarı Lord Hardinge'e gönderdiği bir yazıda şöyle diyordu:

"...Ermenilerin tatmin edici müttefikler olduklarını veya hak iddia ettikleri bütün sempatiye lâyük olduklarını sanmak abestir..." 35.

Türk Tarih Kurumu

34 İ. D. A., FO/5108/E 4203, Tümgeneral James G. Harbord'un raporu, 13. 4. 1920.

35 İ. D. A., FO/3411/158228.

HOW ARMENIAN PROPAGANDA NURTURED A GULLIBLE CHRISTIAN WORLD IN CONNECTION WITH THE DEPORTATIONS AND "MASSACRES"

Dr. SALAHI R. SONYEL

FOREWORD

The betrayal of the relatively prosperous Armenian people of the Ottoman Empire by their own self-seeking, self-centred and foreign-inspired leaders, and in return, the treachery of some of the Armenians against their own country, Turkey, when that country was engaged in a life-and-death struggle against its enemies during the First World War and after, have already been reflected in four fully-documented pamphlets of mine recently published in Ankara and London¹.

In this article I intend to examine a number of further documents which I have discovered in the British Foreign Office archives at the Public Record Office. All these documents add further weight to the conclusions I have, so far, arrived at in connection with the Armenian question, viz. 1. that some of the Armenians and their leaders, unashamedly and thoughtlessly, betrayed their own people, and acted treacherously towards Turkey, their own country; 2. that they skilfully used their propaganda organisations and organs all over Europe, and also in the USA, to veil the truth about the Armenian dislocations in Turkey during Turkey's life-and-death struggle with its enemies, particularly with Tsarist Russia; and 3. that the Armenians themselves indulged in a wide campaign of terror and massacre against the Muslims, and again used their propaganda organs to persuade the Christian World that it was the Armenians who were being massacred.

¹ See *Greco-Armenian Conspiracy Against Turkey Revived*, and *Shocking New Documents Which Belie The Armenian Claim That the Ottoman Government was Responsible for the Armenian Tragic Adventure 60 Years Ago*, Cyprus Turkish Association, London, 1975. "Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri" and "Armenian Deportations: A Re-Appraisal in the Light of New Documents", in *Belleten*, V. XXXVI, No. 141, January 1972, pp. 31-69.

Secret Ottoman Documents Connected with the Deportations, Captured by British Intelligence in Istanbul:

As usual, I spent most of my summer holiday last year, in the Public Record Office, reading the 1923 files of the British Foreign Office in the 371 series, "political-Turkey", when I came across a number of "very revealing" Ottoman documents connected with the Armenian relocations in Turkey in the year 1915. Apparently these documents were stolen from the Ottoman Archives in Istanbul, probably by some Greek or Armenian agents working for British intelligence. We learn from a private letter, dated "Constantinople, 22nd May, 1923", sent to Lancelot Oliphant of the Foreign Office by Nevile Henderson, then Acting British High Commissioner in Istanbul, that these "State Papers" were apparently obtained by the Military Intelligence from the sublime Porte in the early days of the Armistice of Mudros (30. 10. 1918); they had lain hidden in their office ever since, and had then been sent to the British High Commission. They were the original instructions issued by Talat Bey for the Armenian dislocations. (See File No. 9158, Document No. E 5523, in Fo. 371, Public Record Office).

The following quotations from the documents in the 1923 Turkey files, (photo-copies of some of which are attached to this article as an appendix), further vindicate the case of the Ottoman Government and officials in connection with the Armenian dislocations. Let us examine them.

In a secret letter No. 296, dated 28th May 1915, the Ottoman Ministry of the Interior informed the officials and officers concerned with Armenian dislocations as follows:

"...It is brought to our serious attention that, in article 8 of the rules concerning the installation and the maintenance of the population that is to be transported to the known localities, it has been mentioned that a person installed in the place arranged could go to another place, if desired, after getting the authorisation of the commission for emigrants and the consent of local authorities. *However, no persons must change their abode until the end of the war...*" The last sentence in this secret letter goes

a long way in disproving the allegations of Armenian and pro-Armenian propagandists that the Ottoman Government and officials wished to exterminate the Armenians.

The following quotations are also quite revealing:

On 5th August 1915, Ismail Hakki, the Governor of Bursa, in a confidential despatch No. 802 to the Sub-Governor of Mudanya, sent the copies of a number of despatches relative to the relocation of Armenians together with the rules to be put into force in the province, recommending that he should put into execution these dispositions, when he received the order to act. Here are some of these despatches:

“28. 7. 1915. The laws relative to the liquidation of debts and credits between relocated Armenians and official institutions or private individuals, will be sent to you shortly. In the meantime, write the particulars down in a special register, so that cases will not be lost sight of. Sgd. Talat, Minister (of the Interior)”.

“30. 7. 1915. It is learnt that the private property of relocated Armenians is being sold dirt cheap to monopolists of this class of business, and thus greatly wronging the proprietors. Consequently, the following measures must be taken:

a) Forbid the entry or free circulation of all foreigners and suspects in localities which will be evacuated;

b) If there are people of this category already in the district make them to leave immediately;

c) If there are such persons who have bought goods at ridiculous prices, take steps to annul the sale, to restore prices to the right level, and to prevent illegal profits being made;

d) Authorise the Armenians to take away with them everything they wish;

e) If there is found amongst the goods not taken away stuff which has deteriorated by the weather sell, by auction, that of primary importance;

f) The merchandise not taken away can remain without deteriorating, keep it on behalf of the owner;

g) Prevent all agreement of the nature of hiring, pawning, attachment or sale or mortgage, which is likely to take away all rights of a proprietor to his property, and so sever his attachment

to the country. Consider as null and void all agreements of this sort which have been made from the time the relocations commenced until now;

h) Prevent any further agreements of this sort being concluded;

i) Authorise the formalities of definite sales, but prevent foreigners from buying land and household furniture. Sgd. Talat, Minister”.

Talat was the Minister of the Interior who tried everything he could to prevent the exploitation of the Armenians who were to be relocated. He was later to receive his reward at the hands of an Armenian assassin.

“30. 7. 1915... Make special officials accompany the groups of relocated Armenians, and see that they are provided with food and other things that they have need of. Expenses incurred in this respect will be settled by the allotments for the emigrants. Sgd. Ali Munif for the Minister”.

On 28th August, 1915, the Ottoman Ministry of the Interior drew up a number of instructions with regard to the relocation of Armenians which were then sent in confidential despatches to the various Governors responsible for carrying them out with specific orders that they should use their best efforts and give careful attention to their implementation. Some of the instructions were as follows:

“Art 1. The convoys of those to be relocated going on foot or in carts to their place of destination, will be concentrated in the nearest station to their place of departure.

“Art 2. If amongst those to be relocated in the stations there are found official documents proving that the family supporter is a soldier, or if there are women or orphans without a supporter, or Catholics or Protestants that do not wish to go to their destination, they will be separated and distributed among the villages of the provinces and districts to which the stations belong... .

“Art 3. The families of soldiers, Protestants and Catholics not yet relocated from the places where they have

170

مکتوبی قدسی
بوسه
عمومی
خصوصی

۶ ارض معصوم و عدلرینک اخراج ایدرلهدی L & H مکتوبی قدسی
ناظر طاعت

۷ اخراج اوزجه ایدرلهدی عکسنا بینه و قیاسنه صبر عدلرینک بولمقدری محرمه برفیدرله ایدرلهدی
L & H مکتوبی قدسی
ناظر طاعت

۸ برهوشنه مذاقنه برناه ایدرلهدی سوله اولورجا ندرک سوتنه حرف نظر اولورسن و دولتیه فاعلمه کی نغیرده
وقالده وسعه اولده مقدرینک اشغالی L & H مکتوبی قدسی
ناظر طاعت

۹ شونده فرجه مقدم ارض ماکورلا محمد و قریبه ساره ده بداندده خدقنرینه عیاشه و نیت اولونورک عدلرینک
برنده شکرینک سوفرده هر قیله اوقسی و بوندرک مقدرینک ایسی
L & H مکتوبی قدسی
ناظر طاعت

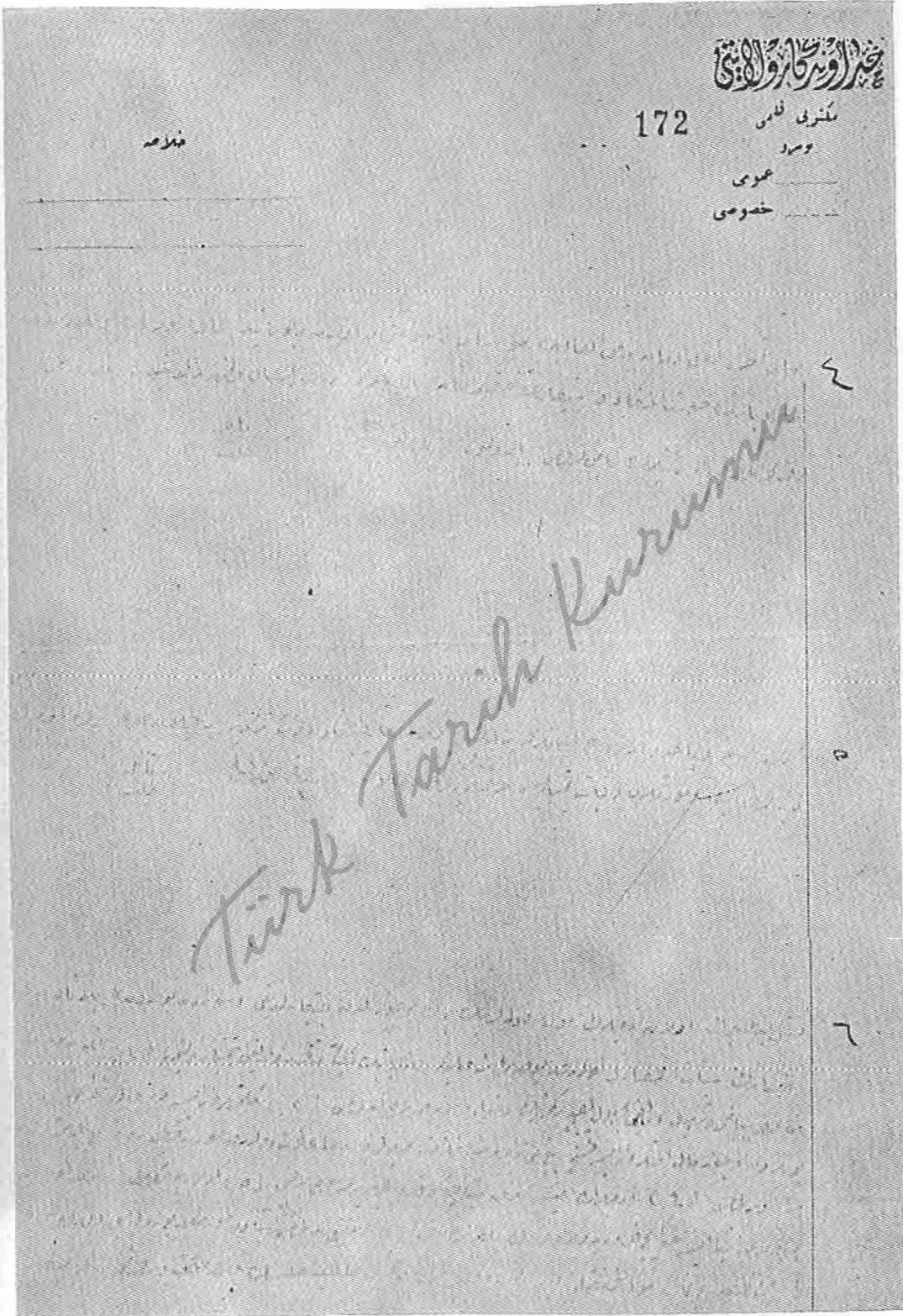
۸.۶ مکتوب

عنه اتم
ایسک مورده مزاجه نیت اولور ایسک قیله نذرانار سوری بالور تقن اولورده دیویدرک و کز برجه ایلیر اولورده
نیتانسه جورتی ده لغا ایسک نیت ایسکده تیج و نیت ایسکده موق ایجاب و نیت ایسکده نیت ایسکده
L & H مکتوبی قدسی
ناظر طاعت

Çeşitli tarihlerde Osmanlı yöneticileri arasında Ermenilerle ilişkin olarak yapılan yazışmalar

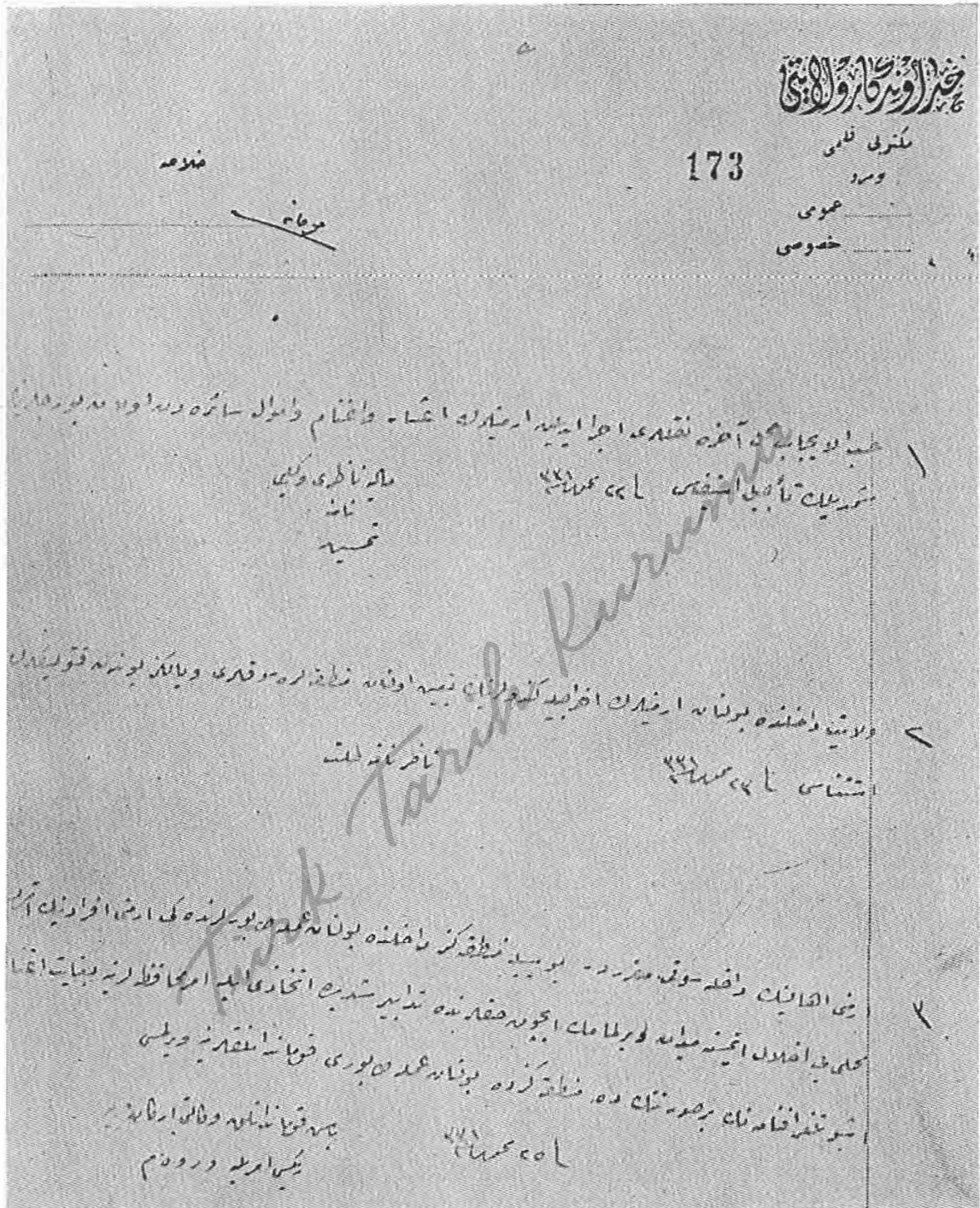
Correspondence between Ottoman administrators connected with the Armenians

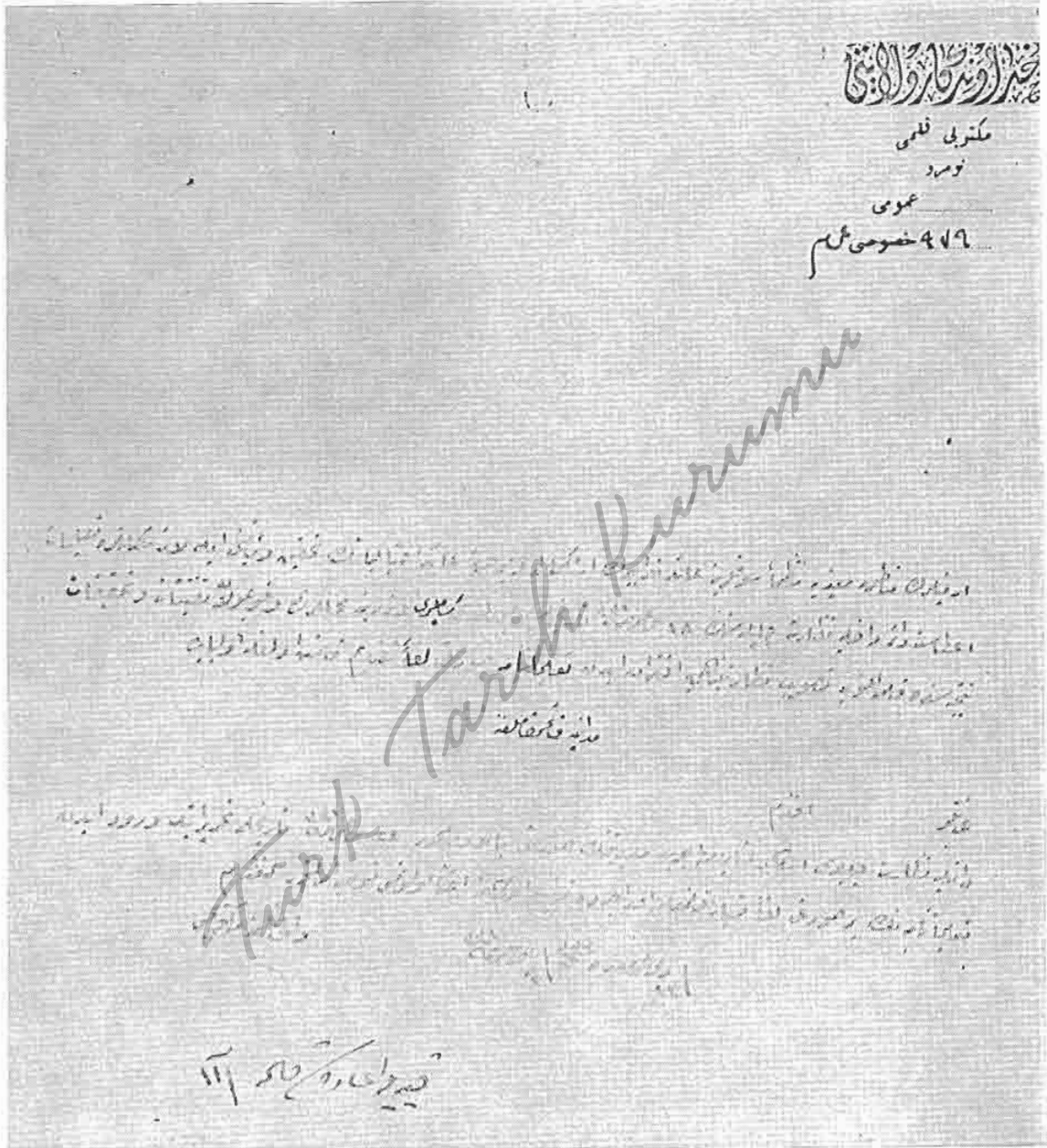
Çeşitli tarihlerde Osmanlı yöneticileri arasında Ermenilerle ilişkin olarak yapılan yazışmalar

Correspondence between ottoman administrators connected with the Armenians

Çeşitli tarihlerde Osmanlı yöneticileri arasında Ermenilerle ilişkin olarak yapılan yazışmalar
 Correspondence between Ottoman administrators connected with the Armenians

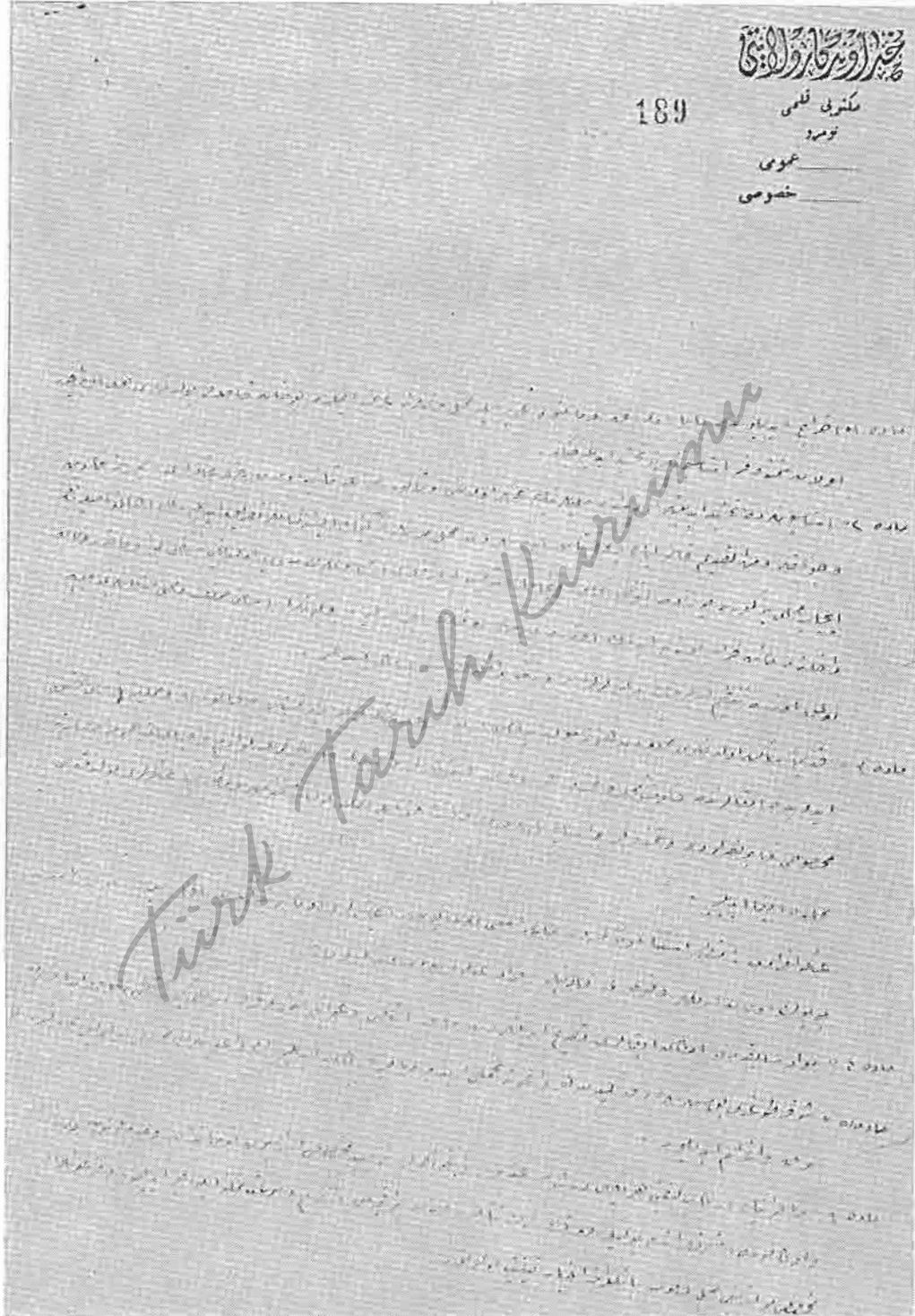

Çeşitli tarihlerde Osmanlı yöneticileri arasında Ermenilerle ilişkin olarak yapılan yazışmalar

Correspondence between ottoman administrators connected with the Armenians

Ermeni tehcirleriyle ilişkin olarak Osmanlı İçişleri Bakanlığınca il ve ilçe yöneticilerine gönderilen yönergeler

Instructions sent by the Ottoman Ministry of the Interior to governors of Provinces in Connection with armenian Relocations

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مکتوبی قلمی

نومرد

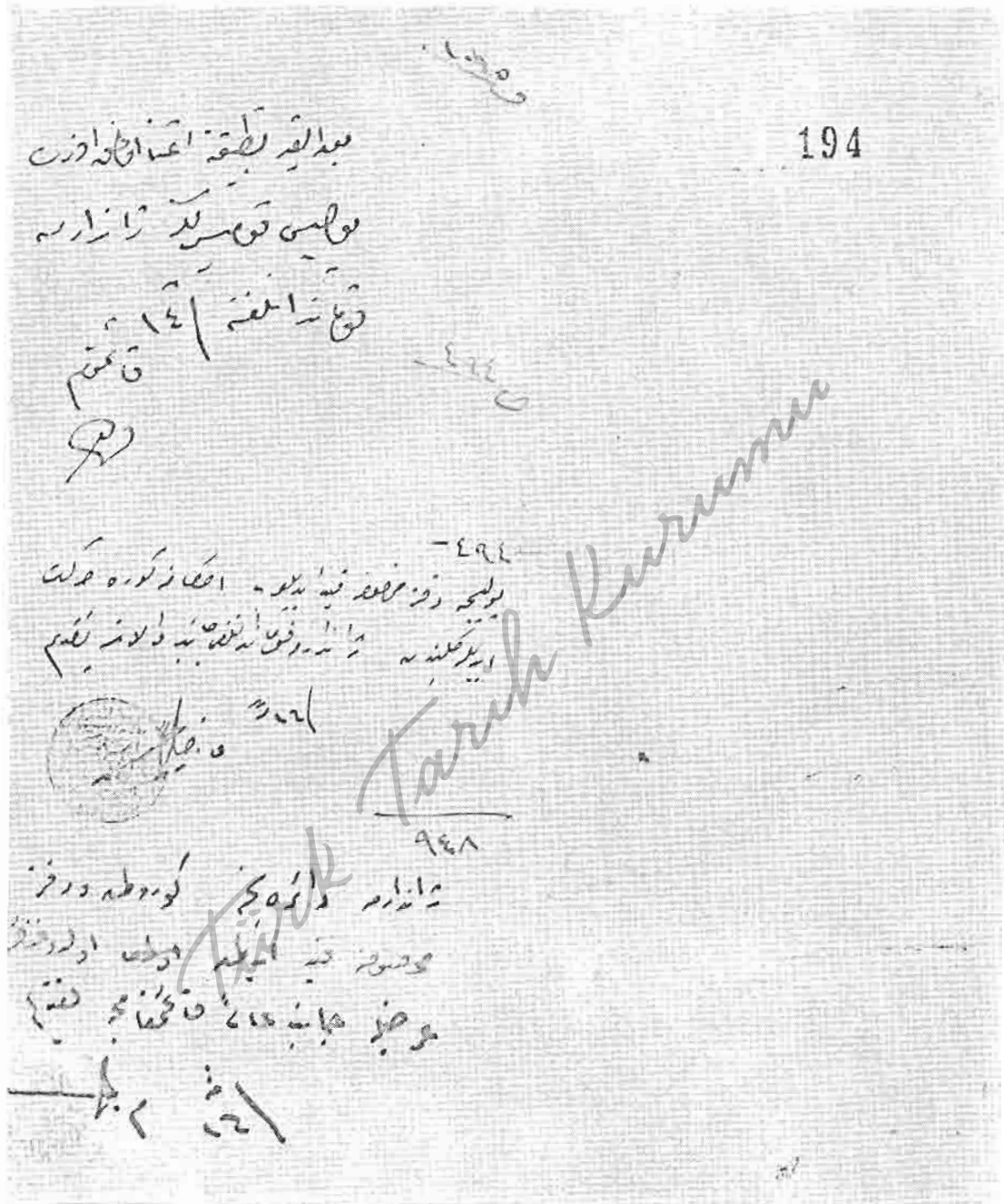
عمومی

خصوصی

[Faint handwritten Ottoman Turkish text, likely a list of instructions or reports regarding Armenian relocations. The text is mostly illegible due to fading and bleed-through.]

Ermeni tehcirleriyle ilişkin olarak Osmanlı İçişleri Bakanlığınca il ve ilçe yöneticilerine gönderilen yönergeler

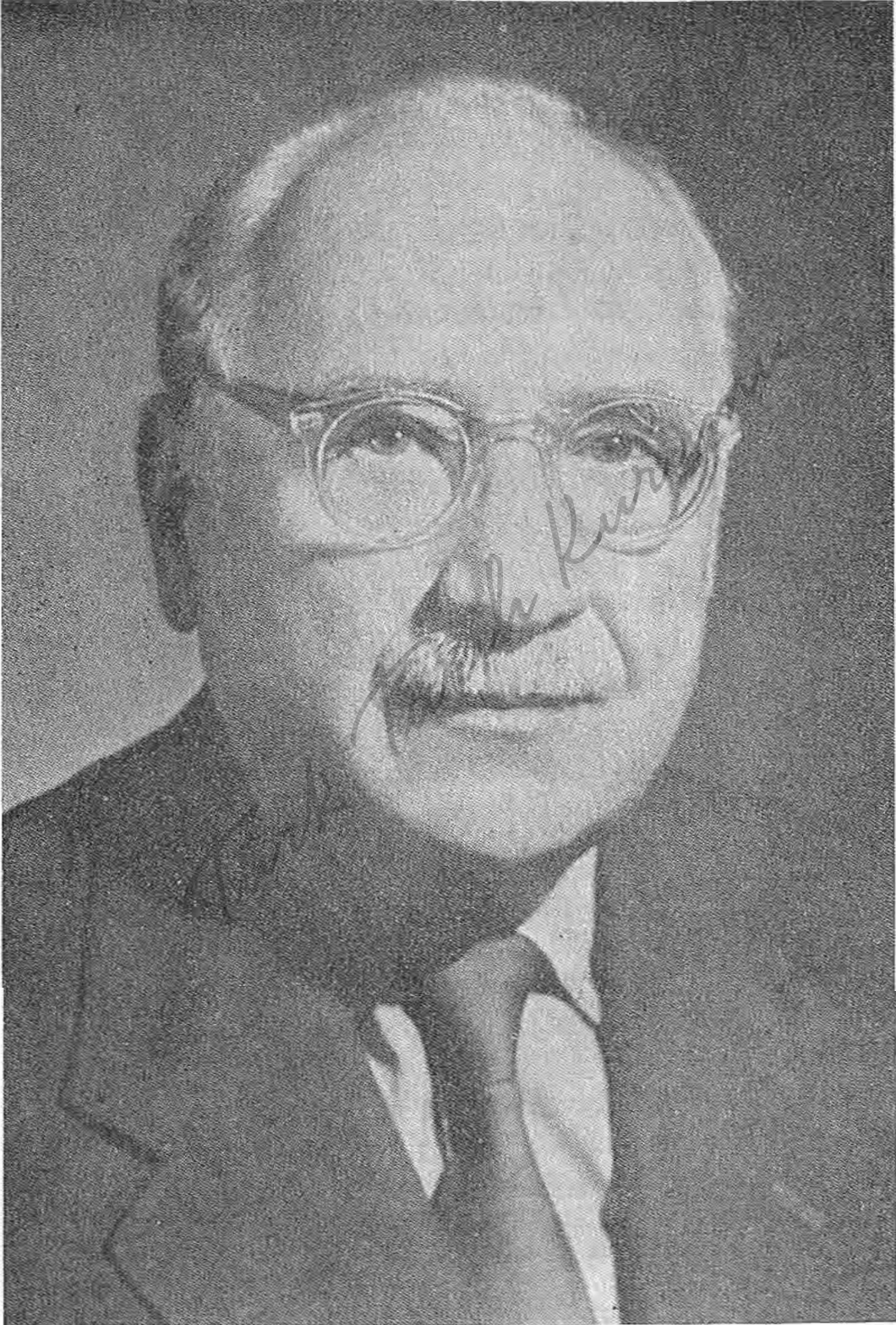
Instructions sent by the Ottoman Ministry of the Interior to governors of Provinces in connection with armenian Relocations

Ermeni tehcirleriyle ilişkin olarak Osmanlı İçişleri Bakanlığınca il ve ilçe yöneticilerine gönderilen yönergeler

Instructions sent by the Ottoman Ministry of the Interior to governors of Provinces in Connection with armenian Relocations

H. Z. Koşay

GYULA NÉMETHI

H. Z. Koşay

Budapest, 24. Nov, 1975,
İziz meslekdaşım! Eskiden
yaxşıqınız kardinosa büyük bir
sətinə ile aldım. Kardinosa
az bir zaman sonra nəşre-
ceğim. Bütün arğenial an
sarıim el kalbi küemət edkion.
Mindonjajəkat a, kegi sere tet-
tel üdrözlöm. En naqyon
beleg vaxxok.

A kegi serelelele.

Németh Gyula

Gyula Németh H. Z. Koşay'a ölümünden bir yıl önce
titrek elle yazdığı türkçe mektubun son iki satırında
macarca çok ağır hasta olduğunu kaydediyor

lived a long time, must be maintained in their places of residence, as well as any manufacturers who are really necessary to the country, and also any workers employed in the factories which produce goods of public utility or who are employed on the railways and in the stations. The families belonging to Armenians in this category will be equally maintained in their locality...

"Art 9. The necessary food for the emigrants while on their journey until they reach their destination must be assured. The cost of the food for the poor emigrants must be borne by the open credit for the service of the installation of the emigrants.

"Art 10. Keep under permanent supervision the concentration camps of the relocated and take the necessary measures to assure their well being, as well as order and security. Assure the proper food to the indigent emigrants and look after their health by daily visits from a doctor. Take care of the sick people and provide all that is necessary for the expectant mothers and the newly born infants. The functionaries as a whole are responsible for all negligence in the carrying out of these orders.

"Art 12. The officials of the expedition who are appointed from the provinces and the districts on which the stations depend, must execute the orders and the instructions received. The Governors, Administrators and Sub-Governors of the districts are hierarchically responsible for the execution and integral application of these instructions, as also for that of the proper carrying out of the duties which are entrusted to the officials of the expedition and the controller of service of supplies.

"Art 13. Those to be relocated between Eregli and Pozanti must be forced to leave partly by railway and partly in motor cars. The sick people, the indigent, the women and the children must be sent first by rail,

and the others according to their capacity for endurance, either in carts or on mules or on foot. Each convoy must be accompanied by a detachment of guards and the food supply for the convoy must be looked after until the destination is reached.

- “Art 16. The central service of expedition must be informed by telegram of the number of the persons and of the date of departure of each convoy which is sent from Eregli to Pozanti or to Tarsus or from Pozanti to Tarsus.
- “Art 18. The petitions that will be presented by the emigrants to the provinces and to the districts for leave to be maintained or returned to their place of residence, which show good reason other than that of military service, protestanism or catholicism must be sent to the Minister of the Interior with a recommendation on the subject and the officials will act in accordance with the reply received. . .
- “Art 19. All communications from other central departments on the subject of the maintenance or of the sending back to their place of residence will be brought by telegraph to the knowledge of the Minister and the authorities will act in conformity with their instructions.
- “Art 21. In cases where the emigrants will be the object of an attack, whether in the camps or during their journey, stop the assailants immediately and refer the case to the court martial with particulars.
- “Art 22. The officials who receive from the emigrants bribes or gifts, or who abuse the women by promises or by menace or who establish illicit relations with them will be immediately recalled and deferred, with the particulars, to the court martial to be severely punished.
- “Art 23. If the special agents employed in the service of expedition and administrative functionaries who are responsible for the supervision are negligent of their

duties or careless in the exercise of their functions, they will undergo a stoppage of salaries or emoluments; in the event of a second offence their emoluments will be reduced and they will at the same time be degraded in office.

“Art 24. The Governors and Commissioners are responsible for exercising a continued supervision on the camps and en route for taking measures, for organising in a suitable manner the service of expedition and for assuring the complete application of the dispositions of these rules. Dated 28th August 1915.

Director of service of Installation and of the Maintenance of the Emigrants in the name of the Minister of the Interior”.

After perusing the above documents, a sensible person with a searching mind will find it extremely hard to be taken in by Armenian and pro-Armenian propaganda that, early in 1915, the Ottoman Government concocted a “satanic plan” to exterminate the Armenian community in the Ottoman Empire, despite the fact that some Armenians, particularly a number of Armenian leaders, had betrayed the trust bestowed upon them by Ottoman society, by choosing the path to treachery, espionage and rebellion against their country by collaborating with its enemies, thus resulting in the measures taken by the Ottoman Government to relocate the Armenians by having to move them from places of strategic importance in order to reduce the risk of Armenian treachery.

THE ARMENIAN TREACHERY

Armenian Espionage :

The following authentic documents, exhumed from the British Foreign Office archives, constitute further proof to the treachery of a number of Armenians.

Confidential letter from Vahan Cardashian (an Armenian) to Lord Robert Cecil, dated 8th July, 1918. Cardashian, who claimed

to be a counsellor-at-law, was the Turkish High Commissioner for the San Francisco Exhibition in 1915. Here is his letter:

“Fortyone days before the entry of Turkey in the war, I informed the British Embassy at Washington of the decision of Turkey to enter the war on the side of Germany, *and transmitted to it the Turkish plan of campaign...* In the midsummer of 1915, I directly communicated to the Foreign Office the substance of a conversation I then had with General Ihsan Pasha who was captured by the Russians (he was the commander of an army corps), and having fled via Siberia, had found refuge in San Fransisco where I was then acting as Commissioner for Turkey I much regret to say. The substance of that conversation was that, in the opinion of Ihsan, the most vulnerable point of the Turkish line of defence was along the Cilician coast, since the rail that supplies the Turk armies in Palestine and Mesopotamia is 45 miles from the coast and extends to it; and again to quote Ihsan: ‘Fortunately, God has confounded the minds and blinded the eyes of the Allied strategists...’

Assim Bey, former Turk Minister for Foreign Affairs, told me several times, and Halil Bey, present incumbent of that office told me once, that in the event of a war against Britain, the Turkish objective would be Afghanistan and India via Trans-Caucasia”².

On 15th September, 1919, British Intelligence officers in Turkey, in a despatch to the Director of Military Intelligence, enclosed a report from the British Intelligence Officer at Adana on the military situation in the Aziziye district, which was prepared after “*a reliable agent (Armenian, born in Persia)*” was sent to Aziziye to obtain a detailed account of the situation³. Similarly, a number of Armenians working in the Ottoman Post Office were passing on information to Entente Powers.

² British Foreign Office documents in the Public Record Office: FO/3410/455, Vahan Cardashian to Lord Robert Cecil, confidential letter New York 8. 7.1918.

³ FO/4222/142744, British Intelligence to Director of Military Intelligence, 15. 9. 1919.

Armenian Collaboration With Enemy Powers :

On 8th December, 1919, the British Minister in Athens, Lord Granville, in a cypher telegram informed British Foreign Secretary Lord Curzon about the Pontus Movement of setting up a Greek republic in the Black Sea provinces of Turkey. Eight days later, George Kidston, a member of the Eastern Department of the British Foreign Office, made the following comments thereon:

“We know that they (the Greeks) have had conversations with the Armenians regarding the formation of a combined Greek and Armenian army...”⁴.

On 26th February, 1920, the British Foreign Office received an undated letter from M. Constantinis and G. Pissani, addressed to the British Prime Minister Lloyd George, saying that they had already submitted to the Peace Conference three memoranda dealing with the question of Euxine Pontus, and adding:

“Geographical contiguity and community of religion always throws Pontus into close relations with Armenia... It is in the interest of the Allies to promote the union of Armenians and Pontine Greeks in a single federal state. The harmonious cooperation of the two nations is secured. On January 16th, 1920, a formal agreement was concluded in Tiflis between the delegates of Pontus Greeks and the Prime Minister of the Republic of Erivan, M. Khatissian. The outlines of the constitution of the proposed federal state have been drawn and details left to future discussion... By promoting the emancipation of both peoples from Turks' yoke, and encouraging their collaboration, the Allied Governments will set up a real barrier against Mustafa Kemal and Lenin alike”⁵.

Even *The Times* of 1st March, 1920, carried a letter to the editor by a person who used the initials D. A. K., entitled “Caucasia and Bolshevism”, saying that Pontus and Armenia, which a few months earlier could not agree to collaborate, had become finally converted

⁴ FO/4240/161530, Lord Granville to Foreign Office, cypher telegram, Athens. 8. 12. 1919.

⁵ FO/5192/E 621, M. Constantinis and G. Pissani to Lloyd George, undated letter received in the Foreign Office on 26. 2. 1920.

to the "statesmanlike policy" of the Greek premier Venizelos, who, from the very beginning, had urged them closely to unite in view of their "common interests". Five weeks earlier, their representatives had concluded an agreement at Tiflis, and a military convention was signed between General Termenasian, representative of Armenia, Colonel Catheniotes, ex-Greek Army officer, and Colonel Ananias, formerly of the Russian army but representing Pontus. The agreement was about measures to be taken in concert for meeting an external threat (e.g. from the Turkish Nationalists) ⁶.

Meanwhile, in the absence of Sir John Tilley from the British Foreign Office, Mr. Malcolm, the Armenian representative in London, brought M. Khatissian, who until two months earlier was the President of Armenia, to see D. G. Osborne, one of the Foreign Office staff, on the morning of 19th July, 1920. In a long interview, Khatissian thanked Great Britain whom Armenians regarded as their chief champion. He was visiting Europe as a special and fully accredited emissary of his Government to raise a loan of 20,000,000 dollars from various Armenian colonies, half of which would be devoted to the military expenses of occupying the Eastern Provinces of Turkey. He asked that Armenia be authorised at once to occupy the Turkish Provinces since an immediate advance by Armenian troops, in conjunction with the Greek operations in Anatolia, and with, if possible, the support of the British Fleet at Trabzon, would have considerable chances of success without serious resistance, he believed; but the Foreign Office, who consulted the War Office, would not authorise this ⁷ despite the fact that Greek premier Eleftherios Venizelos was suggesting the setting up of a Pontine State on the Black Sea shores of Turkey which could collaborate with Armenia and Georgia to form "a solid barrier against Islamism and eventually against Russian Imperialism". He was asking for British financial assistance to help create such a state ⁸.

Despite the British attitude, the Armenians carried on with their treachery. On 16th August, 1920, British High Commissioner in Is-

⁶ *The Times*, London, 1. 3. 1920.

⁷ FO/4958/E 9127, Minute by D. G. Osborne of the Foreign Office, 19. 7. 1920.

⁸ FO/5135/E 12594, Eleftherios Venizelos to Lloyd George, cypher telegram, Athens, 5. 10. 1920.

Istanbul, Admiral Sir John de Robeck, in a cypher telegram to Lord Curzon, informed him as follows:

"I am informed that the French having being assured as to their position in Syria, now propose to send strong reinforcements to Cilicia and clear the country of the Nationalist forces. *They have about 5,000 Armenians under arms, besides volunteer irregulars, for whose use Greece has just shipped from Piraeus, 5,000 rifles and 8 million rounds of ammunition...*"⁹.

Armenian Propaganda:

On 9th January, 1920, British Member of Parliament Aneurin Williams, in a letter to Cecil Harmsworth, Parliamentary Secretary to the Foreign Office, stated that the Reverend Harold Buxton, chief agent of the Lord Mayor's Armenian Fund in Asia Minor, had sent very alarming news that Mustafa Kemal, the Turkish Nationalist leader, would massacre from 50,000 to 100,000 Armenians if the Allies did not safeguard them. He thought that the danger was imminent. Aneurin Williams had no further information as to the whereabouts of these Armenians, except that some weeks earlier, he had heard that Mustafa Kemal had threatened to massacre all Christians within his power if Turkey were dismembered. He went on:

"Of course, Europe can't submit to threats like that. I don't know what can be done to save those whom he threatens to kill, but at any rate, it can be made clear to him that *his own head will be forfeit if he does*. I daresay, the whole matter is familiar to you, but I feel bound to pass it on, and I am sure you will satisfy yourself that everything that can be done to prevent such massacres is being done".

On 14th January, 1920, W. S. Edmonds of the Eastern Department of the Foreign Office, commented on this as follows:

"... *The Armenians have naturally been full of the most alarmist rumours, but this particular one is probably meant to influence Paris...*"¹⁰.

⁹ FO/5054/E 9984 Admiral Sir John de Robeck to Lord Curzon, cypher telegram, Istanbul, 16. 8. 1920.

¹⁰ FO/4161/169898, Aneurin Williams M. P. to Cecil Harmsworth, letter, London, 9. 1. 1920.

About nine months later, on 30th October, 1920, the "Union Nationale Armenienne" of Cairo, in a letter to the British Foreign Office asked for Allied military intervention "to save the Armenians in Cilicia". D. G. Osborne of the Eastern Department, commented on this on 16th November, 1920, as follows:

"It is now an accepted canon that any misfortune that befalls an Armenian is the result of his self-sacrificing devotion to the cause of the Allies and entitles him to compensation from Great Britain. It is stated in this letter that the present situation in Cilicia 'constitutes a singular reward to a people that has allowed itself to be massacred and deported out of attachment to the cause of the Allies'. This is going a little too far... Yesterday General Bragratouni (Armenian) informed me that the Armenians were fighting the Nationalists (Kemalists) on behalf of the Treaty of Sevres and of the Allies. I denied this and said that they were fighting for Armenia. I think we should refuse all responsibility for the Armenians in Cilicia and in reply to this memo should refer the Committee to the French Government. *We might also correct the fallacy of the massacres and deportations*"¹¹.

A week earlier, the same officer of the Eastern Department, had made the following comments in connection with the Armenian agitation in Cilicia:

"This (the agitation) is, no doubt, quite true and *fully accords with the Dashnak propaganda methods*. Thus Hadjin falls at the psychological moment and exaggerated reports of massacres are inserted in the press of the whole world *thanks to the highly developed Armenian propaganda service*"¹².

Actually, as the following documents will indicate without any doubt, it was the Turks who were being massacred by the French and the Armenians in Cilicia.

¹¹ FO/5120/E 14122, Union Nationale Armenienne to Foreign Office, letter, Cairo, 30. 10. 1920 and Foreign Office comments thereon.

¹² FO/5210/E 13870 Minute by D. G. Osborne, 9. 10. 1921.

ARMENIAN ATROCITIES

The following extracts from a letter sent on 12th April, 1920, by C. F. Bates, President of Robert College, Istanbul, to A. Lybyer of the American fact-finding mission in Turkey, on the existing situation is interesting:

“...The policy of the French Government in bringing Armenian soldiers into Cilicia, and employing them there as gendarmes and policemen, has had a very bad effect throughout all Asia Minor... Many of these Armenian soldiers frankly avowed that they had come to this country for revenge... I very much fear that the announcement that an Armenian Kingdom is to be created in Asia Minor will be the signal for the breaking out of serious riots and massacres all over the country...”

Sir Ronald Graham of the British Foreign Office described these views as “sound”¹³.

Even Brigadier-General A. F. Wavell of the British Egyptian Expeditionary Force admitted that many excesses were committed in Cilicia by “certain portions of the French Armenian troops”; but disciplinary action had been taken and the French Armenian troops had been relieved by British troops and concentrated outside the towns. The “worst elements in these Armenian battalions” were being removed, and the situation in Cilicia, according to the general, was much improved. Commenting on this despatch, N. D. Peterson of the Foreign Office, said:

“General Allenby’s report that the French Armenians were unsatisfactory seems more than justified, *and I expect that this is a very mild account of what really took place*”¹⁴.

To these accusations against the Armenians, Percy Christian, an Englishman, on 2nd May, 1920, added the following:

“Once again I feel it my duty to inform you of the critical state of the Province of Adana. Since the withdrawal of the

¹³ FO/4157/66819, C. F. Bates to A. Lybyer, letter, Istanbul, 12.4.1920.

¹⁴ FO/4165/79400, Brigadier-General A. F. Wavell to British High Commissioner in Istanbul, 15.4.1919.

British troops, things have gone from bad to worse and only false reports get outside the country. The Movement which is daily augmenting, is not merely brigandage, *but a general uprising of the whole Moslem population against the intolerable persecution, tyranny and unprecedented corruption: wholesale destruction of Moslem villages by bands of another creed, armed for the purpose: their homes burned, and their crops – which are exceptionally fine this year – left to rot in the fields. No Moslems are safe. Even in towns their women are unveiled and insulted in broad daylight. 40 or 50 villages in the plain between Adana, Sis and Osmaniye have been destroyed. Natives of all creeds no longer trust Europe...*¹⁵.

About six weeks later, British ambassador in Paris, Lord Derby, sent the following interesting cypher telegram to Lord Curzon:

“Mr. Vansittart (British representative at the Peace Conference) gathers from M. de Caix, Berthelot and Kamner (French Officials)... that French difficulties had been much augmented by the Armenians themselves who had lost no opportunity of *massacring isolated Turks*”¹⁶.

The French Chargé d’Affaires in London, in a note to the British Foreign Office on 8th November, 1920, dwelt on the situation in Cilicia, adding that the Armenian agitation continued, and that its main object was a political one - the fulfilment of a programme involving the establishment of an independent Cilicia¹⁷. But the true state of affairs in Cilicia was revealed by H. C. A. Eyres, an Englishman of Famagusta (Cyprus), in a confidential letter of 26th October, 1920. I append hereunder this interesting letter *in toto*:

“Famagusta, confidential, No. 2, 26. 10. 1920... From conversations with a large number of persons who have either left Cilicia lately or have had letters and news from there... when the French authorities first took over the Government of Cilicia, the natives were highly pleased... and quite prepared to settle

¹⁵ FO/5053/E 8264, Percy Christian to Lord Allenby, letter, Cyprus, 2.5. 1920.

¹⁶ FO/5051/E 6966, Lord Derby to Lord Curzon, cypher telegram, Paris, 21. 6. 1920.

¹⁷ FO/5210/E 13870, French Chargé d’Affaires A. de Fleauriau to Sir J. Tilley, note, London, 8. 11. 1920.

down and live in amity with each other. The Turks of Adana collected a large sum of money to indemnify the Armenians and did so. They rebuilt their houses and restored their cattle and horses to such an extent that, in many cases, Armenians found themselves possessed of greater wealth than before. On the arrival of the French Colonel Bremond, he seized the remainder of this fund and confiscated it. He laid his hands on all visible assets and is said to have put everything in his pocket. In conjunction with a band of officers, who governed the town, e.g. Captain André of Osmanieh, Captain Martin at Adana, Captain Teiheren at Sis, etc., he raised bands of brigands who went about the country *burning and looting the Turkish villages* and the proceeds were shared by the principals. Captain André is stated to have been particularly active in this line.

In Adana itself *a massacre of Turks took place one night and the people in some 60 houses were murdered and robbed*. There was a British eye-witness there at the time... it is impossible to disbelieve the tale he told me. Such a massacre could not have taken place without French connivance and assistance, *though the actual perpetrators were believed to be solely Armenians...* The result of this shocking misgovernment was that the Turks fled from Adana in great numbers and the villagers made for the hills. They organised resistance against the French and obtained aid in the shape of arms and ammunition from the Nationalists..¹⁸.

Even British Army officer Major Noel, who was sent to Anatolia to arouse the Kurds against the Turkish Nationalists, but was pursued by the Kemalist forces and almost captured reported, in May 1919 as follows:

“As a result of three months touring through the area occupied and devastated by the Russian Army *and the Christian Army of revenge* accompanying them during the spring and summer of 1916, I have no hesitation in saying that *the Turks would be able to make out as good a case against their enemies as that presented against the Turks...* According to almost universal testimony of local

¹⁸ FO/5210/E 14898, British High Commissioner Sir Horace Rumbold to Lord Curzon, despatch Istanbul, 19. 11. 1920.

inhabitants and eye-witnesses, *Russians acting on the instigation and advice of Nestorians and Armenians who accompanied them... murdered and butchered indiscriminately any Moslem member of the civil population who fell into their hands. A typical example that might be quoted is the extermination of the town of Rowanduz and the wholesale massacre of its inhabitants... A traveller through the Rowanduz and Neri districts would find widespread wholesale evidence of outrages committed by Christians on Moslems*¹⁹”.

Mustafa Kemal, leader of the Turkish Nationalists, on 12th November, 1919, sent a telegram protesting vigorously against the occupation of Cilicia by the French, and adding.

“The massacres, oppression and atrocities, and the policy of extermination carried out in the *vilayet* (province) of Aidin, which was given to the Greeks to occupy with a view to opening the way to a division of Turkey, are identical with those perpetrated in the localities of Marash, Ourfa and Aintap (Antep), dependencies of the Vilayet of Adana, which the French have occupied, *using the Armenians as their instruments*. These acts are the last of a series of flagrant injustices of a political nature...”²⁰.

The Ottoman Government protested against the Cilicia incidents, asserting that Turkish action was due to “the unwarrantable extension of French occupation and the Armenian excesses and provocation”. W. S. Edmonds of the British Foreign Office commented as follows on these protests:

“No doubt the Armenians, whether native civilians or French mercenaries, have used many chances of working off old scores, and the attitude of the French authorities was very likely intolerable...”

Lord Hardinge added: “The Grand Vizier was right in his accusation against the French”²¹.

¹⁹ FO/3658/84426, Admiral Richard Webb, British acting High Commissioner, to Lord Curzon letter, Istanbul, 17. 5. 1919, enclosing copy of a report by Major E. W. C. Noel.

²⁰ FO/4185/156735, Admiral Sir John de Robeck to Lord Curzon, confidential despatch, Istanbul, 19. 11. 1919, enclosing translation of a telegram dated 12. 11. 1919 from Mustafa Kemal.

²¹ FO/5043/E 1358, Admiral Sir John de Robeck to Lord Curzon, despatch, Istanbul, 17. 2. 1920, enclosing a note from the Ottoman Government.

TURKISH HOSTAGES

As late as April 1920, the British Foreign Office was still receiving alarming reports about the situation of the Armenians in Cilicia. On 3rd April, 1920, the Foreign Office, in an urgent cypher telegram to British High Commissioner in Istanbul, Admiral Robeck, was instructing him as follows:

“You should instruct the Turkish Government to remind Mustafa Kemal that the Allies have recently arrested several of his friends and associates (during the Allied occupation of Istanbul) *who will be held as hostages for the Armenians in Cilicia*”²².

Whereas the truth was that those who were being massacred in Cilicia, as the above documents show, were the Turks.

TURKISH MAGNANIMITY

Whilst the Armenian gangsters and terrorists were doing their best to exterminate the Turkish population of Cilicia, the Turkish XVth Army Corps, under the command of Kazim Karabekir, was moving against the terrorist Tashnak Government of Erivan in a final show-down. *The Times* of the 4th December, 1920, carried the following headlines and story:

“‘Partition of Armenia’, ‘Turks Refrain From Massacre’ . .

In addition to Kars and Ardahan, Turks take Igdirdir and part of Alexandropol districts . . . Turks appear to have behaved comparatively well towards the Armenian population, which is probably due to the character of the Turkish commander, Kazim Karabekir Pasha, who although an ardent partisan of the Committee (Committee of Union and Progress) policy of *Drang nach Osten*, has an unsullied reputation as a soldier²³ . . .”

With the signature of the Treaty of Alexandropol, and the ensuing Bolshevisation of Armenia, the Armenian question was finally settled at the Moscow and Kars Conferences.

²² FO/5045/E 2497, Foreign Office to Admiral Robeck, urgent cypher telegram, 3. 4. 1920.

²³ *The Times*, London, 4. 12. 1920.

WHAT THEY SAID ABOUT THE ARMENIANS

Sir Eyre Crowe, (Turcophobe) member of the British Foreign Office:

“We must remember that the misfortunes of their (Armenian) past history, for which Europe is in some measure to blame, have led them in self-defence, to adopt subterranean methods and *to become too prone to massacring their opponents*. The Armenian character is now not a more pleasing one than that of any other nationality which has for centuries had to submit to Turkish domination²⁴...”.

George Kidston of the British Foreign Office:

“I fear that there is not the slightest doubt that the Armenian is at least as good a hand at massacring as his Moslem neighbour, and the Dashnak gang, who are at present in control at Erivan inspire no confidence. The Dashnaksutun in my day at Constantinople were hand in glove with the C. U. P. and have always followed the same policy of secrecy and violence... Our friend Aharonian is a leading light of the Dashnak brotherhood, and has fallen foul of Papanjanian who is resigning. These everlasting feuds between the Dashnaks and the Hintchaks poison the whole Armenian atmosphere and make one despair of ever being able to do anything effective for these unfortunate people²⁵...”.

Mary Caroline Holmes, of the American Orphanage at Urfa:

“The traits of character (of the Armenians) are far from those which make for righteousness, peace, or any sort of stability in society or government. What morality, if there ever was any, seems to have quite disappeared, so that lying, deceit, thieving, blackmail, etc., are as common among them as among the other races.

We heard much in America about the high standard of Christianity among them; of how they died for their faith

²⁴ FO/4215/157720, Sir Eyre Crowe to George Kidston, private letter, Paris, 1. 12. 1919.

²⁵ FO/4215/153371, George Kidston to Sir Eyre Crowe, private letter, London, 28. 11. 1919. in reply to latter's letter of 17. 11. 1919 from Paris.

and suffered untold agony for the name of their Lord. Some did. Many did not. They denied his name, became Moslem, even changing their names to save their skins. I personally know those who did these things. I am engaged in rescuing women and girls from Moslem homes, among other things. Quite as often as not, they do not wish to leave their Moslem men, are happy and contented and to my mind quite as well off as with men of their own race...

It is essential to remember that for 24 years the grievances of the Armenians have been systematically advertised in England and America. To the visitor the Armenian has shown himself no better than a professional beggar. To get him to do a hand's turn to help himself is an exception, and gratitude does not seem to be part of his code. Indeed, the examples of base ingratitude, of dishonesty, of intrigue against the very individuals who are helping him, are only too numerous. On the other hand, how little is known of... *the massacres by Armenians during the retreat into Armenia of the defeated Turks before the Russian advance through the Caucasus...*"²⁶.

Major-General James G. Harbord of the American Military Mission to Armenia:

"...The Armenian generally does not endear himself to those of other races with whom he comes into contact. The Armenian stands among his neighbours very much as the Jew stands in Russia and Poland... The popular saying in the Near East is: 'The Armenian is never legally in the wrong, never morally in the right'. Even the American missionary does not like the Armenian as much as he does the more genial but indolent and pleasure-loving Turk. *The Armenian is not guiltless of blood himself*"²⁷.

²⁶ FO/3660/140737, Mary Caroline Holmes to "My dear friend", American Orphanage, Urfa, 25. 9. 1919.

²⁷ FO/5108/E 4203, Report of the American Military Mission to Armenia, by Major-General James G. Harbord, 13. 4. 1920.